

„СЪГЛАШЕНОФИЛСКИТЕ“ БУРЖОАЗНИ ПАРТИИ В БЪЛГАРИЯ (1918—1920)

ВЕЛИЧКО ГЕОРГИЕВ

Рецензент: *Стайко Трифонов*

Редактор: *Мария Велева*

Величко Георгиев. БУРЖУАЗНЫЕ ПАРТИИ В БОЛГАРИИ — ПРИВЕРЖЕНЦЫ АНТАНТЫ В ПЕРИОД 1918—1920 гг.

В данном исследовании рассматриваются только вопросы организационно-политического развития и связанная с ним деятельность Народной, Прогрессивно-либеральной, Демократической и Радикальной партий.

С конца 1918 г. до середины 1919 г. эти четыре партии восстановили свою организационную систему, основывающуюся на довоенных принципах и формах работы. Новым моментом является создание блоковых комитетов для регулирования их отношений во время совместного управления. Во второй половине 1919 г. и в начале 1920 г. эти партии применили большие усилия для обеспечения своего влияния в избирательных учреждениях, но были последовательно вытеснены с занимаемых позиций. Создавшееся положение заставило эти партии подвергнуть переоценке организационные принципы, программные и тактические взгляды, которые они придерживались до тех пор.

Veličko Georgiev. THE "ENTENTOPHILIC" BOURGEOIS PARTIES IN BULGARIA (1918—1920)

In this work we consider only the questions of the organizational-political development and the related activity of the Popular, Progressive-Liberal, Democratic and Radical Parties.

At the period from the end of 1918 till the middle of 1919 the four parties restored their organizational system on the basis of the pre-War principles and forms of activity. The new point was the creation of bloc committees for regulating the relations among the parties during their joint government. In the second half of 1919 and at the beginning of 1920 they made great efforts to secure their influence in the elected Institutions, but they were gradually ousted from their previous positions both in the central and in the local organs of power. In this situation the parties had to revise their organizational principle, their tactical and programme views.

ПРЕДГОВОР

Непосредствено след Първата световна война българската буржоазия изпада в трудно положение. Пред огромния настъпателен размах на борбите на трудещите се и техните организации тя трябва да прибегне до отбранителни действия, да маневрира, да решава важни въпроси на своята политическа организация. В защита на интересите си на първо време тя впряга част от своите традиционни партии. Действията на тези партии в най-общ план намират място в много от досегашните научни разработки, посветени на състоянието на страната и борбите на народа през последвалите войнати години.¹ Моменти от историята на традиционните буржоазни партии са отразени и в някои конкретни изследвания.²

В историческата книжнина обаче липсват сериозни конкретни разработки на въпросите от организационно-политическото развитие на всяка от буржоазните политически формации през следвоенния период, науката не разполага с конкретна и добре аргументирана характеристика на дейността на всяка от тях, на формирането на тяхната тактика, на междупартийните им отношения и т. н. Засега изключение правят едно изследване на състоянието, развитието, дейността и взаимоотношенията на партиите от така наречения либералски блок³ и една публикация за Радикалната партия.⁴

В следващите страници се прави опит да бъдат проследени и охарактеризирани някои важни страни от организационното развитие и политическата дейност на така наречените „съгласнофилски“ буржоазни партии: Народна, Прогресивнолиберална, Демократическа, Радикална. Както е известно, тази група партии играе много по-голяма роля в политическите борби в страната тогава и е много по-силна от групата на либералните партии.

Съвместното и паралелно изследване на развитието и дейността на тези партии е целесъобразно и желателно поради това, че през войната и непосредствено подир нея те действуват съвместно и организирано както против революционното комунистическо движение, така и против БЗНС и неговото демократично управление за реабилитиране на проиграните позиции на българската буржоазия. Тези партии са един от най-важните фактори за реализирането на определени консолидационни процеси в буржоазния лагер през първите няколко следвоенни години. Осветляването на техните взаимоотношения би обогатило и задълбочило нашата представа за състоянието, развитието и възможностите на буржоазния политически фронт и изобщо за политическото развитие на България след втората национална катастрофа.

¹ Хр. Христов. Революционната криза в България през 1918—1919 г. С., 1957, с. 331 и сл.; М. А. Бирман. Революционная ситуация в Болгарии в 1918—1919 гг. М., 1957, с. 150 и сл.; История на България. Т. 3. С., 1964, с. 31 и сл.; История Болгарии. Т. 2. М., 1955, с. 30 и сл., и др.

² Ст. Радулов. Буржоазните и дребнобуржоазните партии в България и войнишкото въстание. — Научни трудове на ВПШ, т. 40 (История), 1970; Кризата в общественно-политическите възгледи на буржоазната демокрация в България (1919—1923 г.). — Научни трудове на АОНСУ, т. 32 (История), С., 1972; М. Куманов. Към историята на буржоазните и дребнобуржоазните партии в Кюстендилски окръг (1918—1923). Вътрешна политика на България при капитализма. С., 1980, с. 131—135.

³ В. Георгиев. Образуване на Националлибералната партия. — ИВИД, Т. 30, 1977.

⁴ Хр. Стефанов. Българската Радикалдемократическа партия в периода на следвоенната революционна криза (1919—1923). — Год. Соф. ун-в., Ист. фак., Т. 69, 1980, с. 255—275.

І. ОРГАНИЗАЦИОННО ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ

През годините, в които България участва в Първата световна война, нито една от буржоазните партии не води редовен организационен живот. Главната причина за това е съществуващото военно положение в страната. Те обаче показват, че са самостоятелни политически формации чрез парламентарните си групи в 17 ОНС, чрез срещи, изявления, писма и др. на някои от най-известните си функционери, а повечето от тях и чрез своя печат.

Всички разглеждани тук партии участват в. т. нар. съгласно-филски блок. Най-силната и най-влиятелната от тях е Демократическата партия. Тъкмо поради това на 21 юни 1918 г. тя заедно с най-близката до нея Радикална партия е натоварена да състави кабинета, който трябва да спаси потъващия кораб на вкаралите страната да воюва като участник в Тройния съюз.

Оглавяването на правителството от шефа на Демократическата партия Ал. Малинов, вземането на Министерството на вътрешните работи от представител на тази партия и изобщо обстоятелството, че партията се оказва на власт, е използвано за започване на процес на заместване на административните служители в министерствата, в други централни ведомства, в окръзите, околните и общините с членове и симпатизанти на Демократическата партия. Военновременното положение и вихреният ход на събитията главно на фронта обаче не позволяват на тази партия до края на участието на България във войната да направи всичко, което ѝ представят предимствата на властта, за да възстанови редовния си организационен живот. По традиция буржоазните партии в България, когато дойдат на власт, забравят, че трябва да живеят и активен партийен живот, и се впускат да използват положението главно по административна линия. Независимо от това предимствата на властта позволяват на Демократическата партия да направи необходимото за организационното си възстановяване след войната по-бързо, по-активно и по-резултатно в сравнение с останалите буржоазни партии. Едно второ обстоятелство позволява тя да увеличи своя престиж в очите на сравнително широки кръгове на буржоазията — смазването на Войнишкото въстание и спасяването на короната, т. е. на монархическия институт. Възстановителният процес е улеснен и от оставането ѝ на власт след излизането на България от войната, държейки при това възловите министерства на войната и на вътрешните работи.

Възстановяването на масовия организационен живот на Демократическата партия започва с преизбирането на партийните бюра на местните партийни организации, общо взето, обаче след като от ръцете на партията е взет министър-председателският пост и когато се очертава перспективата в скоро време да мине отново в опозиция. На 7 ноември 1918 г. е преизбрано партийното бюро в Самоков,¹ на 1 декем-

ври с. г. е учреден окръжен партийен съвет с временно бюро начело с Ал. Чапрашиков в Кюстендил; на 8 декември в Одрин е учреден окръжен партийен съвет с временно бюро от А. Разбойников, Гр. Василев и Ив. Димитров; на същата дата е преизбрано бюрото в Разград, на 15 — в Търново, Сливен. Пак през декември 1918 г. са преизбрани партийните бюра в редица села в Разградска околия (Завет, Дреновец, Топчин и др.), в с. Вълчедръм, Ломско; на 29 декември — в Горна Джумая (Благоевград) и другаде.²

На 3 декември възстановяват дейността си студентската група при Демократическата партия. В избраното бюро влизат Пантев, Т. Манафов, Ив. Кулев, Разсуканов.³

След низовите и средните равнища възстановителният процес в Демократическата партия се разпростира и върху централните ѝ институции. От 27 до края на декември 1918 г. се провежда първото заседание на Висшия партийен съвет след войната. Пред него шефът на партията Ал. Малинов изнася доклад за дейността на партията след 1913 г. Съветът одобрява дейността и поведението на Централното бюро за близо шестгодишния период и определя най-общо политическата линия на партията.⁴ За да се съдействува за ускоряване на процеса на организационното възстановяване на партията и за канализирането му в желаната от ръководството посока, ВПС решава да се създаде към ЦБ специален орган — секретариат. Неговата задача трябва да бъде осъществяването на връзките между ЦБ и местните организации, да върши организационната, пропагандната и пр. партийна работа. За членове на секретариата са назначени Ал. Гиргинов, Гр. Василев и Вл. Дякович.⁵

След създаването на секретариата организационното възстановяване на Демократическата партия придобива по-интензивен и по-машабен характер. На 30 януари 1919 г. секретариатът разпорежда да се подновят всички съществуващи до войната партийни организации и да бъдат основани нови с оглед в страната да не остане нито едно населено място без организация на тази партия.⁶ „Да се следят всички обществени и партийни движения от местен и общ характер, в това число и събранията на нашите политически противници, както и всички агитационни средства и брошури, към които прибегват другите политически партии в окръга или околията ви“⁷ — нарежда секретариатът на всички окръжни партийни ръководства. Така ръководството на Демократическата партия в началото на 1919 г. се заема сериозно с организационното ѝ възстановяване.

И действително през първите три-четири месеца на 1919 г., когато Министерството на вътрешните работи се намира в ръцете на Демократическата партия, цялата страна е обхваната от кампанията за организационно възстановяване и спечелване на по-широко влияние. На 1 януари е учредена организация в с. Ходжамар (Рудник), Алхналско, на 10 януари — в с. Батаджик (Бата), същата околия, с 57 членове⁸, през февруари-март такива организации са учредени в много села на Борисовградска околия — Дълбок извор, Виница, Караджалово, Леново, Езерово, Скобелево с 49 членове, Православен с 13 д., Любеново с 11 д., Новаково със 17 д. и др.⁹

Приведените по-горе данни само за Борисовградска околия говорят колко интензивно е протичал процесът на възстановяване и изграждане на местните партийни организации на Демократическата партия през зимата на 1919 г. Аналогично протича този процес в почти всички селища, в които тя още преди войната си е създала известно влияние: в Търновско, Софийско, Пазарджишко, Старозагорско, Бургарско и другаде. Това дава основание на ЦБ на Демократическата партия на 21 март да вземе решение акцията за създаване на партийни организации във всяко населено място да приключи до 1 май.¹⁰ За да може да се осъществи това негово желание, на 24 март е наредено към всяко окръжно бюро да бъдат избрани по двама окръжни партийни агитатори, които да бъдат назначени от секретариата и платени от Централното бюро. С оглед надпреварата с другите партии за повече привърженици на първо време тези партийни агитатори трябвало да се пазят в тайна от тях.¹¹ Скоро към всички окръжни бюра са назначени платени агитатори, които кръстосват селата в съответните окръзи, организират събрания, съдействуват да бъдат основани партийни организации там, където това още не беше сторено, а има условия.

Секретариатът на Демократическата партия се превръща фактически в главен организационен ръководен център. Той насочва и контролира организационното разширяване и затягане на партията, стреми се конкретно да следи състоянието на партийните организации в страната. Въпреки това тази дейност страда от много формализъм. При следвоенните условия, когато радикализирането на трудещите се селски и градски маси е особено силно, дори такава буржоазна партия като Демократическата не може да разчита на кой знае какви успехи в условията си да създава във всяко селище своя организация. Така например до 5 април 1919 г. в Айтоска околия не са образувани организации на Демократическата партия в 63 селища. А там, където такива организации съществуват, не се плаща редовно членският внос, те не живеят активен организационен живот. Колко много се интересували от работите на партията си, говори дори само фактът, че само в една организация в същата Айтоска околия се получава партийният орган в „Пряпорец“¹².

В основни линии през пролетта на 1919 г. възстановяването на довоенните организации на Демократическата партия е завършено. Изградени са дори някои нови партийни организации. В сравнение с другите буржоазни партии тя успява още сега да изгради по-широка организационна мрежа, в редовете ѝ са привлечени повече буржоазни, средно- и дребнобуржоазни елементи както в градовете, така и в много села. Повече грижи полага Демократическата партия и за създаване на организационно-ръководния апарат. Добре използва тя обстоятелството, че до началото на май 1919 г. в нейни ръце се намира Министерството на вътрешните работи, както и това на войната. Чрез първото тя успява да настани свои привърженици в ръководствата на стотици селски и градски общини; настани в системата на местното самоуправление и на службите на Министерството на вътрешните работи стотици свои привърженици или направи чрез даване на служби много чиновници свои съмишленици. А чрез влиянието, което има в Министерството на войната, тя успява да създаде връзки с го-

ляма част от офицерството. Дори повече, тя се свързва с положилата началото на своето съществуване тъкмо сега конспиративна организация на офицерството — Военния съюз.

Този етап в следвоенното развитие на Демократическата партия продължава до излизането ѝ от правителството в началото на май 1919 г. Отсега нататък тя остава да действа като най-силната опозиционна буржоазна политическа формация.

Народната партия подкрепя правителството на Малинов—Костурков, без да участва пряко в управлението. Тя се обявява против Войнишкото въстание и напълно одобрява мерките на неговото разгромяване. После се включва в управлението на страната, като участва във всички коалиционни правителства, съставени след войната.

За разлика от ръководствата на останалите буржоазни партии това на Народната партия смята, че времето непосредствено след войната до сключването на мира не е подходящо за партийна работа.¹³ Заради това и защото Народната партия почти веднага след края на войната става една от главните управляващи партии в коалиционните правителства, нейният ръководен екип не заляга много и не бърза с възстановяването на организационния партийен живот, не обръща голямо внимание на създаването на сериозна партийна организация. Разбира се, условията за това са много неблагоприятни за тази партия.

Независимо от това обаче след войната и в Народната партия започва възстановителен процес. Характерното за него е мудността, с която се развива. Той започва с възобновяване дейността на средната линия в партийната структура. На 4 ноември 1918 г. околийското бюро в Търново провежда първото си заседание и провъзгласява възобновяването на своята дейност. На 15 ноември е избрано партийното бюро в Чирпан.¹⁴ По аналогичен начин се възстановява дейността на околийските бюра още в десетки околийски центрове. До края на годината започват да функционират почти всички околийски партийни бюра.¹⁵

Паралелно с това започва възстановяване на партийните организации и на тяхната дейност в градовете и селата, в които до войната има организации и групи на Народната партия. Примерът за това е даден от столичната организация. На 15 декември 1918 г. в София се провежда първото партийно събрание след войната. На него министър-председателят и зам.-председател на Централното бюро Т. Теодоров произнася миньорна реч, с която призовава към общо съгласие и съвместна дейност за постигане на добър за България мир.¹⁶ Тук-там из страната възобновяват дейността си някои местни партийни организации. На 22 декември например са избрани партийните бюра в с. Осица, Новоселско, с. Пролеша, Софийско, гр. Етрополе и другаде.¹⁶ До края на годината са образувани партийни клубове в Одрински и Гюмюрджински окръзи.¹⁷

След известна подготовка в края на 1918 г. започват да функционират и висшите ръководни органи на партията. Възстановява дейността си и Централното бюро. Всяка събота и неделя то заседава в партийния клуб в столицата. На 28—30 декември 1918 г. се провежда първото следвоенно заседание на Висшия партийен съвет. В него уча-

ствуват освен членовете на ЦБ и Никола Панов, Георги Пеев, К. Миланов, Васил П. Николов, Филип Иванов, Кръстю П. Кръстев, Цв. Бобошевски, Илия Бобчев, Ал. Попов, Никола Начев. Съветът се занимава с организационни въпроси и с политическата линия на партията при създадената обстановка. На 30 декември ВПС обсъжда партийно-организационни въпроси: изслушва отчет за състоянието на партията, за в. „Мир“, за кооперации, за партийен фонд и за застрахователното дружество „Мир“. Съветът гласува резолюция по организационните въпроси. Той решава да се започне кампания за прензбиране и съставяне на селските партийни бюра и след това — такава за прензбиране на околийските бюра на партийните клубове.¹⁸ На същото заседание ВПС приема решение, с което възлага на ЦБ да започне издаването на вестници и списания, книги и пр. с цел да се популяризира партийната кауза. Освен това той го задължава да направи необходимото за създаването на стопански партийни организации.¹⁹

На първото си следовенно заседание ВПС на Народната партия формулира програмните положения на партията при следвоенните условия. Той одобрява коалиционното правителство на Т. Теодоров и оповестената от него програма; подчертава, че Народната партия се обявява за даване на амнистия, каквато предвижда внесеният в Народното събрание правителствен законопроект, и оценява това като „държавна и обществена необходимост“; да се приеме закон за свръхпечалбите, придобити през войната по нечестен начин: да се издирят и накажат уличените в престъпни деяния през войната и виновниците за погрома граждански и военни лица; да се прочисти и реорганизира армията, като за военен министър се постави гражданско политическо лице. Съветът на Народната партия се обявява за вземане мерки за изхранване на населението и осигуряване „мир и спокойствие“ в страната; да се предвидят мероприятия за подобряване на селскостопанското и промишленото производство; за справедливо данъчно облагане; да се засили „дружната и взаимна работа на всички съсловия, премахване на изкуствено зародилите се вражди и еднаква грижа на държавата към всички производителни съсловия“. ВПС на Народната партия подчертава също, че при създаденото непосредствено след войната положение в България е необходимо да се запази буржоазният ред, да се осигури демократичното ѝ развитие, като се осъществят „всички полезни реформи и начинания“ с общите усилия „на всички демократични сили в страната в рамките на нашата конституция“.

Във външната си политика България според решението на ВПС трябва да следва линия на съгласие с Великите сили от Съглашението и със САЩ, „да запази тяхното доверие, симпатии и благосклонност“; да установи „най-добросъседски отношения“ със съседите си, като се стреми те „да се развият до съвсем приятелски и съюзнически“. При провеждането на такъв курс според Народната партия България би могла да разчита за „достигане справедливо очертанне на териториалния състав на българската земя“²⁰.

Тази много обща и разтеглива платформа се счита от ръководството на партията като лява и необходим компромис в името на постигането на справедлив мир.

Така в самия край на 1918 г. възобновяват дейността си всички уставни институции на Народната партия. Изработена е тактическата линия на партията, която изисква сътрудничество с всички съглашенофилски буржоазни и дребнобуржоазни партии, провеждане на някои реформи за притъпяване негодуванието на народните маси. Нахвърлени са някои програмни положения в същия дух. Вземат се мерки за осигуряване на ръководство и контрол над възстановителния процес в Народната партия.

В началото на 1919 г. ударението при възстановяването на партията е поставено върху преизбирането на всички селски бюра, а след като бъде привършено това, до края на май да бъдат преизбрани околийските бюра. За тази цел на 22 януари ЦБ изпраща специално окръжно до всички партийни клубове и местни ръководни звена.²¹ От края на януари започва твърде активна кампания, през която на събрания на местните партийни клубове се избират нови бюра. Върху този процес благоприятно отражение дава обстоятелството, че Народната партия оглавява правителството.

Всички новоизбрани бюра на местните клубове са утвърждавани от ЦБ на партията. От началото на март започва серийно оповестяване на новоформирани и утвърдени партийни бюра: на 13 март в селата Батак (Пещерско), Гложене (Тетевенско), Потоп (Хасковско), Елешница (Софийско), Радомир, Чамурна, Ченлик и др. (Провадийско); на 14 март в градовете Дупница, Годеч, Лом и в селата Стрелча (Панагюрско), Дивля (Радомирско), Ракита, Караш, Блъсницево (Луковитско), Горни Богров (Софийско), Кацелево (Беленско); на 18 март в селата Сомовит, Гаурене (Милковица), Крета, Гулянци, Шамлиево и Виная (Никополско), Телиш, Хубавене (Луковитско) и т. н.

Възстановяването на партийните клубове продължава с по-слаб темп и през април и май. В края на май например са избрани партийни бюра в селата Православен, Бяла река и Скобелево (Борисовградско, дн. Първомайско).

През пролетта на 1919 г. (главно март и април) са избрани нови партийни бюра в Кюстендил, Търново, Ловеч, Видин, Варна, Габрово, Шумен, Плевен, Ямбол, Бяла, Карлово, Разград, Радомир, Орхане (Ботевград), Ихтиман, Одрин, Димотика, Луковит, Ябланица и другаде.

Независимо от положените усилия кампанията за пълното възстановяване на Народната партия не е завършена в предвидения от ръководството ѝ срок до края на май. През април и почти през целия май тя е парализирана от борбите в кабинета.

Във връзка с подготовката за парламентарните избори са подновени усилията за довършване на възстановителната работа в селищата, където това не е сторено дотогава. Най-усилено протича тя през юли. На 4 юли е съобщено, че са утвърдени партийни бюра в 15 села в Плевенско, Хасковско, Кюстендилско, Трънско и Радомирско; на 5 юли — в седем села; на 7 юли — също в седем села; на 8 юли — в девет села; на 9 юли — в 13 села; на 10 юли — в 14 села; на 11 — в 14 села; на 14 юли — в 13 села и т. н.²² Довършва се и изграждането на околийските бюра. През юли такива бюра са съставени в Провадия,

Сухиндол, Пловдив, Ихтиман, Цариброд, Казанлък, Брезник, Ст. Загора, Борисовград, Преслав, Попов, Ксанти и другаде.²³

В началото на юли 1919 г. ЦБ на Народната партия започва да създава окръжни партийни съвети.²⁴ До края на месеца са съставени окръжни партийни съвети и избрани тричленни постоянни присъствия във всичките 15 окръга, включително и Одрин. Тази партийна институция се изгражда за пръв път в историята на Народната партия.

Можем да приемем, че до края на юли или най-късно до началото на август 1919 г. възстановителният процес в Народната партия в основни линии е завършен. Тя разполага с партийни клубове във всички градове на страната и в стотици села. За съжаление засега не може да се посочи точната цифра нито на организациите, нито на членовете на партията през този период.

Успоредно с възстановяването на довоенните партийни организации и създаването на нови в някои села Народната партия се ориентира към създаване на организации, чрез които да провежда влиянието си сред младежта. В края на март 1919 г. е изградена студентска група с председател Д. Ив. Соколов, секретар Стефан А. Шопов и касиер Цоню Петров.²⁵ Тя не е многочислена, но помага в политическата работа на партията и подготвя условията за основаването по-късно на младежка народняшка организация.

В началото на юли 1919 г. е създаден и специален културен комитет за проучване на разни въпроси, който да улеснява дейността на партията.²⁶

Възстановителният период на Народната партия след войната минава през три етапа. Първият обхваща времето от края на войната до края 1918 г. Най-голямата му интензивност е през втората половина на ноември и през декември. През този етап възстановяват своето функциониране преди всичко централните и само известна част от околийските ръководни звена. Вторият етап обхваща времето от началото на 1919 г. и продължи до края на май с. г. Сега масово, активно и дирижирано се провеждат събрания на много места, където до войната Народната партия има свои клубове, избрани са и утвърдени съгласно партийния устав първите след войната местни и околийски партийни бюра. Поставено е началото на организираната работа на партията сред буржоазната младеж. Третият етап покрива месеците юни и юли 1919 г. и съвпада с ориентирането на правителството към провеждане на първите парламентарни избори след войната. Най-голямата му интензивност е през юли. През този етап е завършено възобновяването на местните партийни бюра навсякъде, където Народната партия разполага с партийни клубове, доизградена е мрежата на околийските партийни бюра. Възстановителният период завършва с въвеждането на нови елементи в организационния строеж на партията — окръжните партийни съвети.

В Народната партия, както и по-рано, членуват представители на всички групи на едрата и средната буржоазия и на буржоазната интелигенция. В нея са записани и много хора от средна и дребна ръка. Но обликът на партията дават представителите на едрия капитал. Народната партия разполага с доста силно влияеще сред буржоазната интелигенция. Непосредствено след войната нейният ръководен елит се съ-

стои от опитни политици. Между тях са шефът на партията Ив. Ев. Гешов, Т. Теодоров, М. Маджаров, Бобчеви, Бурови, П. Петрович и др. Тук са също и братя Вазови. Народната партия има влияние и сред старшите офицерски чинове от запаса.

Повече от всички буржоазни партии Народната партия се стреми да сплоти силите на защитниците на капиталистическия строй и подир войната се изявява като стратег на цялата буржоазия в борбата против революционните сили.

Един от главните виновници за първата национална катастрофа — Прогресивнолибералната партия, е отхвърлена в опозиция. През Първата световна война тя е най-малката и най-слаба партия от т. нар. съглашенофилски блок и подкрепя винаги неговите действия.²⁷ В края на войната подкрепя правителството на Малинов — Костурков с надежда, че то ще съумее да доведе до запазване военните успехи, довели до временното обединение на българските земи, и че осъдените по деклозиеровата афера нейни дейци ще бъдат освободени от затвора.²⁸

Правителството на Малинов — Костурков събужда известни надежди за съвземането на Прогресивнолибералната партия и за включването ѝ отново и активно в политическия живот на страната. До шефа на партията Ст. Данев през лятото на 1918 г. започват да пристигат искания от местни дейци за започване на организационна дейност,²⁹ апели към партийните ръководители да се вслушват в мнението и на провинциалните организации.³⁰ На някои места в страната бюрата на Прогресивнолибералната партия участва в съвместни съвещания с бюрата на съглашенофилските буржоазни партии и заедно изпраща своите колективни искания до правителството и партийните шефове. На 7 юли 1918 г. в Плевен в такова съвместно съвещание, организирано от бюрото на Демократическата партия, участвуват представители на Радикалната, Народната и Прогресивнолибералната партия, както и на БРСДП и БЗНС. От името на съвещанието е съставен протокол, в който като неотложни са вписани исканията за освобождаване на административния апарат от корумпирани служители — либерали, стамболовисти и младолиберали, и заместването им с чиновници, привърженици на партиите на блока: вземане енергични мерки за осигуряване на прехраната и облеклото на населението, туряне възможно най-бързо край на участието на България във войната, „да се заработи за едно организационно единство поне за най-близките по идеи“ измежду буржоазните партии.³¹ На други места, като в Шумен, Нова Загора и др., прогресистите участвуват заедно с другите блокови партии в издигането на кандидати за тричленните общински комисии, които да заместят назначените такива от правителството на В. Радославов.³²

И за Прогресивнолибералната партия край на участието на България в Първата световна война отбелязва нов период. Изолираните прояви за подновяване на партийната дейност сега започват да придобиват целенасочен и организиран характер в мащабите на цялата страна. На 23 септември 1918 г. под редакторството на Хр. Силянов и К. Д. Списаревски започва да излиза като частно издание сп. „Сила“³³. То е издавано веднаж седмично и съдържа много материали с политически характер, а също и литературни произведения на автори с раз-

лични идейни и политически позиции. Макар редакторите да декларират официално, че списанието им „не е орган на Прогресивнолибералната партия“, на неговите страници се застъпват схващанията по основните общественно-политически въпроси именно на тази партия или пък много близки до тях. На 15 ноември 1918 г. е подновено издаването на в. „България“ като официален печатен орган на партията. Така Прогресивнолибералната партия получава възможност за пропагандиране и изявяване на своите позиции и схващания по всички интересувачи я въпроси и по бързо развиващите се събития в страната.

Към края на октомври 1918 г. възобновява своята дейност централното бюро на Прогресивнолибералната партия. На 31 с. м. то издава първото си следвоенно окръжно, с което поставя началото на организационното възстановяване на партията при условията на втората национална катастрофа. С него е обявено свикването на заседание на Висшия партийен съвет и е определен дневният му ред.³⁴ След това на 17—19 ноември 1918 г. се провежда първото след 1914 г. заседание на ВПС. Той формулира задачите и начертава политическата линия на партията непосредствено след края на войната. Една от приетите на заседанието резолюции трябва да играе ролята на партийна платформа. В нея се казва, че Прогресивнолибералната партия е борец за превръщане на принципа на „народовластието“ в реалност, че ще ратува за „сближение и разбирателство между близките по идеи и тежнения политически групи и създаване по този начин стабилност и гаранция за социалното развитие на страната“. Съветът на прогресистите заявява, че създадените след войната условия изисквали провеждането на „коренни и дълбоки промени“. Понеже все още се намира в опозиция на управляващия блок, Прогресивнолибералната партия декларира, че иска разтурянето на 17 ОНС и провеждането на избори за нов състав на парламента, окръжните и общинските съвети. За омиротворяването на страната ВПС на прогресистите издига няколко конкретни искания, които правителството следвало незабавно да осъществи: уреждане прехраната на населението, специална държавна помощ за пострадалите от войната дребни занаятчии, търговци и земеделци; бързо да получат възмездие всички престъпници от режима на Радославов, а най-близките му сподвижници да бъдат съдени като углавни престъпници; да бъдат амнистирани „всички български граждани, провинени в политически престъпления, както и всички ония, които преди мобилизацията или в течение на войната до края на септември т. г. като военнослужащи са извършили деяния, на които основният мотив е от политически характер“; занапред министърът на войната да бъде цивилно политическо лице и да бъде вдигната цензурата.³⁵

ВПС на Прогресивнолибералната партия приема отделна резолюция по стопанските въпроси, с която се иска доставяне от чужбина на недостигащите храни, инвентар и суровини; ревизиране задълженията на България към Германия и Австро-Унгария, облагане на военновременните печалби, въвеждане на прогресивно-подоходен данък, държавен монопол върху тютюна и даване привилегии на търговията и производството на най-нужните материали за изхранване на населението и за производството.³⁶

Външнополитическите позиции на Прогресивнолибералната партия са определени от ВПС по следния начин: партията да продължава да ратува и занапред за „тясното сближение със силите на Съглашението и САЩ, на неразривна дружба с обединена Русия(?!), на братско единение с новообразуваните се и съществуващите сродни нам славянски държави и за лоялното и благоволително живуване със съседите ни“³⁷.

По възстановяване на партийната организация ВПС решава да бъдат подновени всички партийни бюра „в най-скоро време“, като бъдат реорганизирани по начин, щото в тях да попаднат най-активните и способни партийни членове; да се свика партийен конгрес преди провеждането на парламентарните условия; да се „нагоди“ партийната програма съобразно следвоенните условия; да се основе търговско дружество за осигуряване издаването на в. „България“; да се събира еднократно или двукратно членският внос от прогресистите.³⁸ На 15 декември ЦБ на партията оформя специално окръжно с взетите от ВПС решения и се разпорежда да се започне практическо възобновяване дейността на довоенните партийни организации.³⁹

Така от началото на ноември 1918 г. започва фактически възстановителният процес в Прогресивнолибералната партия. Макар и не много активно и без голямо въодушевление, преизбрани са партийните бюра на 15 ноември в Кюстендил с организация от 25 члена, на 15 декември в Плевен с около 50 члена и председател Ц. Бръшлянов, в Луковит с около 60 души и в Нови пазар; на 19 декември — в Берковица, на 22 декември — в Търново с председател Момчо Дочев; на 4 януари 1919 г. — в Белоградчик, на 5 януари — в Разград, Карлово и Трън. Към средата на същия месец са възстановени партийните организации и в редица села: Лопян (Тетевенско), Койнаре (Белослатинско), Брезово (Пловдивско), Ракита (Луковитско), Бобошево (Кюстендилско) и другаде.⁴⁰

Партийните организации на Прогресивнолибералната партия са слаби и в много случаи само формално съществуват. Те проявяват известна дейност само подтиквани от централното партийно ръководство и, както пише един прогресист, са „полугодни за полезна обществена дейност“, дори и за буржоазията.⁴¹

На 21 юни Радикалната партия става за пръв път в своята история управляваща. Но относителната ѝ тежест в управлението е малка. Оглавяваните от нейни представители две министерства — на правосъдието и народното просвещение — са от голямо значение. Макар да получава възможност да облагодетелствува свои съпартизани чрез настаняване на служба във ведомството на народното просвещение и на правосъдието, поради военновременните условия тя не възобновява редовния си организационен живот. И сега връзката между ръководството и привържениците на Радикалната партия се поддържа почти само чрез в. „Радикал“.

Още до края на войната ръководството на Радикалната партия се заема със създаването на предпоставки, които след нейния край веднага да ѝ дадат възможност да се възстанови като годна за активен политически живот формация. На 16 август 1918 г. ръководството на партията призовава своите привърженици да записват средства за

фонда на партийния вестник „Радикал“. Изглежда, тази първа от включването на България във войната партийна акция е имала известен резултат, защото до средата на август за споменатия фонд са събрани около 14 000 лева.⁴² Тази инициатива би могла да бъде разглеждана като опит да се напомни на привържениците на Радикалната партия, че тя все още съществува и че те трябва да бъдат готови за самостоятелен партийен живот при мирновременни условия.

Като изключим оживлението, възникнало сред по-изявените дейци на Радикалната партия във връзка с участието ѝ в управлението на страната и надеждите да бъде заздравен блокът на т. нар. съглашено-филски партии, сега друга партийно-организационна дейност тя не проявява.

Чак след метежния септември 1918 г. и катастрофалния за България край на участието ѝ във войната ръководното ядро на радикалите предприема практически мерки за организационно възстановяване на цялата партия. Инициативата е подета от столичните радикали. На 20 октомври 1918 г. в София се провежда събрание, на което са разисквани организационни въпроси и с избрано ново настоятелство. В него влизат като председател В. Ганев, секретар Емануил Манов, касиер Апостол Апостолов и членове: П. Стоянов, Ив. Дечев, Д. Чолаков и Нисим Исаков.⁴³

По своя инициатива радикалите в някои селища подновяват организационно-политическата си дейност. Първите си следвоенни събрания провеждат радикалите в Лом на 3 и 10 ноември, на 3 ноември в Русе, на 10 с. м. в Пазарджик и Кюстендил, на 8 ноември в Каменица, Пещерско и другаде.⁴⁴ На тези събрания подобно на това в столицата са избрани нови партийни настоятелства.

В края на октомври възобновява своята редовна дейност и Изпълнителният комитет на Радикалната партия. На 5 ноември 1918 г. той изпраща окръжно до всички места, където до войната има организации на тази партия с призив всички местни партийни организации да започват отново редовен живот и да развиват активна дейност.⁴⁵ С това и официално е открита кампанията за възстановяване организацията на партията и подновяването на нейната политическа дейност.

Целта на организационно-възстановителната дейност е не само да бъдат събудени за политическа дейност довоенните организации на Радикалната партия, а и да бъдат привлечени в нейните редове възможно повече хора. Сметките и амбициите на ръководните дейци на тази партия са през следвоенните революционни години тя да се засили дотолкова, „че да стане постоянен фактор в управлението на страната било като участвува пряко в управлението, било да влияе като опозиционна сила“⁴⁶.

В резултат на дейността на ръководството на Радикалната партия и на по-активни нейни дейци в провинцията до края на 1918 г. са възстановени партийните организации в десетки градове и села: на 10 ноември в Чирпан, на 17 с. м. в Панагюрище, Търново, Г. Оряховица, Дупница и другаде; на 24 ноември в Лясковец, Бреница (Белослатинско), Никопол и др.; на 29 ноември — Белградчик.⁴⁷ До края на годината са възстановени партийните организации в Пловдив, Ви-

дин и други градове, в които партията до войната има свои съмишленици. Възобновена е и дейността на партията в някои села на Видинска, Ломска и други околии.

Към края на декември 1918 г. ръководството на Радикалната партия пристъпва към по-целенасочена работа за възстановяване на организациите в селата, „дето има подготвена почва“, и към ускорено съставяне на околийски партийни бюра. За тази цел секретариатът на партията публикува на 23 декември специално разпореждане. Подготвена е и необходимата организационно-партийна документация.⁴⁸

Скоро след войната започва да функционира наново и избраният преди нея Върховен партнен съвет. Първото му следвоенно заседание е проведено на 24—26 ноември 1918 г. Той одобрява участието на партията в управлението на произхождащите от блока кабинети и формулира тактическата ѝ линия: „до окончателното ликвидиране на създаденото от войната положение и за сключване на мира участието на партията в кабинета, излизащ от блока, е необходимо и наложително“⁴⁹.

ВПС на Радикалната партия набелязва една кратка програма, която се свежда до следното: за момента „най-главната грижа на правителството трябва да бъде насочена към подготвяне почва, за да може в бъдещата мирна конференция България да постигне своето национално обединение в ония размери, които са познати от всички международни актове на Великите сили“; да се положат усилия за отстраняване враждебността в отношенията със съседните държави „и да се постигне по-тясно сближение с тях като основа на едно възможно бъдещо федериране на балканските народи.“

В областта на вътрешната политика главната задача на правителството трябвало да бъде „успокояване на духовете“ и омиротворяване чрез амнистиране на всички политически и войнишки престъпления, включително и на участниците във Войнишкото въстание. Да се изправят пред съд виновниците за националната катастрофа, да се конфискуват незаконно придобитите през войната богатства, да се прочисти, опрости и обнови цялото държавно управление и преди всичко военното ведомство, да се подготви „коренното изменение“ на данъчната система „в посока на прогресивно-подоходното облагане“, като на първо време се въведе закон за данък върху печалбите през войната; да се вземат незабавни мерки за осигуряване на прехраната на населението и поевтиняване на живота; да се възстановят конституционните свободи.

За да може да се изпълни тази програма, ВПС на Радикалната партия препоръчва „по-тясно сближаване между левите партии (т. е. с БЗНС и БРСДП), като постепенно се подготви почвата за по-нататъшна обща дейност“⁵⁰.

Възстановителният процес на Радикалната партия продължава усилено и в началните месеци на 1919 г. Партийното ръководство се стреми да му придаде организиран характер. В самото начало на годината партийният секретариат подканя да възобновят дейността си и онези организации, особено в градовете, които още не са сторили това. Същевременно той натоварва околийските бюра да работят не само за възстановяване и на последните партийни групи в селата, за вътрешно

укрепване изобщо на селските организации и групи, но и да полагат усилия за основаване на нови в селата, където такива още няма.⁵¹

Известна представа за темповете и мащабите на възстановителния процес на Радикалната партия в края на 1918 и началото на 1919 г. дават следните, макар и непълни данни: през декември са възстановени партийните организации в селата Осенец (Разградско), Ракита (Луковитско), Добролево (Оряховско), Брегово (Видинско), Узунджово (Хасковско), Горна Бешовица (Врачанско), Скуtare (Пловдивско) и в градовете Радомир, Гюмюрджина, Ловеч, Пирдоп, Плевен. През януари са възстановяват организациите в селата Горно Черново (Казанлъшко), Каяли (Бургаско), Брацигово (Пещерско), Горни дъбник (Плевенско), Книжовник, Стамболово и Малево (Хасковско), Караш (Белослатинско), Орещец (Харманлийско), Спасово (Чирпанско), Кърдъшик (Пловдивско), Петрич (Панагюрско), Вълкова слатина (Фердинанско, дн. Михайловградско), Голям извор (Тетевенско), Разград махала (Ломско), Попово (Борисовградско, дн. Първомайско), Ветрен (Пазарджишко), Остър камък и Южно судиево (Харманлийско). През същия месец са основани нови организации в телата Белчин и Гайово (Самоковско), Търново сеймен, Хаджиново и Манастир (Станимъшко).

През февруари са възстановени организациите в селата Пранга (Станимашко), Фердинандово (Харманлийско), Мъглиж (Казанлъшко), Слокошница и Бобошево (Кюстендилско), Поликраище (Горнооряховско), Г. Желязна (Троянско), Козлодуй и Селановци (Оряховско), Осиковска лъкавица (Орханлийско), Гложене (Тетевенско), а също в Бургас и Севлиево. През същия месец се създават нови организации в Одрин и селата Сушица (Старозагорско), Кютюклий (Цар Самуил) (Русенско), Берсин (Кюстендилско).

През март възстановяват дейността си партийните групи в селата Радювене (Ловчанско), Брусарци (Фердинанско), Луковица (Ломско), Боженица (Орханлийско), Стрелча (Панагюрско), Любимец (Харманлийско), Енина (Казанлъшко), Червен бряг (Луковитско), Кричим (Пещерско), Ветрен и Карабунар (Пазарджишко). Нови организации бяха основани в Дедеагач и Копривщица, както и в селата Горник (Белослатинско), Салаш (Белоградчишко), Стражица (Горнооряховско), Раковица (Кулско), Ново село (Никополско).

През април започват наново своята дейност организациите в селата Крива бара (Ломско), Ставерци (Врачанско), Костенец и Долна баня (Самоковско), Лъджене (Орханлийско), Летница (Ловешко). А в селата Завет (Разградско), Жилинци (Видинско) са основани нови организации.

През май са възстановени организациите в Луковит и селата Стопица и Търнак (Белослатинско), Хамзаларе (Зелениково) (Пловдивско), Зетьово (Чирпанско), Славовица (Пазарджишко). А бяха основани организации в Ксанти, Горна джумая и в селата Осиковица и Правешка лъкавица (Орханлийско), Враниловци (Габровско), Ломница (Трънско), Борисово (Старозагорско), Гюзелдже алан (Каменово) (Разградско), Караманица (Кюстендилско), Раданово (Търновско).

От направения преглед се вижда, че Радикалната партия успява в края на 1918 и до средата на 1919 г. да възобнови своите организации

в повечето от градовете и в много села в различните краища на страната. Същевременно тя основава много организации в някои градове и села, включително и в Егейска Тракия и Одрин.

Много активна дейност по възстановяването и укрепването на организациите на Радикалната партия развиват секретарят на Изпълнителния комитет Т. Г. Влайков, Ив. Харизанов, П. Тодоров, В. Ганев.

Възстановителният процес е подпомогнат и от други организационни мерки, които взе партийното ръководство. През пролетта на 1919 г. е изградена специална група от десет постоянни партийни организатори, които активно подпомагат дейността на партийното ръководство.⁵²

През март 1919 г. се провеждат първите след войната околийски събрания в Кюстендил, Търново, Казанлък, Пазарджик, Пещера, Орханлие и другаде. На тези събрания са избрани временни или постоянни околийски бюра.

Така към края на май 1919 г. в основни линии е завършен процесът на възстановяване на организационно-политическия живот на Радикалната партия. Възстановени са и попълнени с нови хора съществувалите според партийния устав организационни институции и звена, както и традиционните форми на партийна работа. Според някои данни сега са възстановени и новоосновани 74 градски и 512 селски организации с около 16 210 членове.⁵³ В състава на Радикалната партия са привлечени дребни търговци, чиновници, адвокати, учители, средни и дребни селяни, а също и някои лица от по-горна ръка. Довоеният дребнобуржоазен състав на партията непосредствено след войната в общи линии е запазен.

За разлика от управлявалите страната непосредствено подир войната буржоазни партии радикалите единствени успяват да проведат свой конгрес като заключителна стъпка на организационно-възстановителния процес. Още в края на ноември 1918 г. ВПС упълномощава Изпълнителния комитет да свика извънреден конгрес, когато намери за нужно.⁵⁴ Едва на 16 април 1919 г. то се заема с неговата подготовка.⁵⁵ Тя съвпада с изостряне на борбите в управляващата коалиция, част от която съставлява Радикалната партия, с излизането на Демократическата партия от правителството и с ориентирането на втория кабинет на Т. Теодоров към парламентарни избори.

Първият следвоенен конгрес на Радикалната партия се провежда на 29—31 май 1919 г. в София. В него участвуват около 600 делегати, представляващи около 419 организации, както и около 800 гости.⁵⁶ Конгресът изслушва реферат от Т. Г. Влайков „Радикалната партия и днешният момент“ и отчет от същия по положението на партията. В тях той очертава възстановителния процес на Радикалната партия след войната. И. Фаденхехт прави отчет за дейността на парламентарната група.⁵⁷ Н. Найденов изнася реферат по политическите и актуалните въпроси, П. Стоянов — по финансовата политика на партията и Д. Т. Бурилков — за социалната ѝ политика.⁵⁸ Директивна реч пред конгреса произнася партийният шеф Ст. Костурков.⁵⁹

Разискванията, в които участвуват много делегати, са много оживени особено по въпроса за формата на държавното управление. В рефератите (докладите), в речите на повечето от присъстващите се

оправдава участието на Радикалната партия в кабинета на Ал. Малинов и дейността на партията по време на Войнишкото въстание. По тези въпроси обаче се издигат и гласове на неодобрение. Ал. Радивоев от Ст. Загора например не одобрява участието на партията в кабинета на Ал. Малинов в края на войната; Г. Стоименов от София пък негодува, че Радикалната партия била представена с много малко хора в споменатия кабинет. А. Стамболиев от Пазарджик не е съгласен с позицията на партията по време на Войнишкото въстание.⁶⁰

Почти няма различия между делегатите по участието на партията в следвоенните кабинети. Нещо повече, конгресът смята, че задачата на правителството, в което участвуват и радикалите, трябва да бъде „да даде законност, ред и спокойствие на страната и да защити, доколкото може, интересите ѝ пред конференцията“⁶¹ — Парижката мирна конференция.

Много от делегатите на конгреса се изказват за въвеждане по легален път на републиканска форма на държавно управление в България. За това пледира Ал. Славов от Варна, Ал. Пенев от Пазарджик, Ив. Гладиев от Габрово, Н. Андреев от Лом и др. Други делегати се изказват уклончиво по този въпрос. В. Ганев например смята, че ако Радикалната партия поведе борба за република, това щяло да погълне всичките ѝ сили и ще я отклони от другите важни за момента задачи. Т. Г. Влайков само подчертава, че Радикалната партия иска да се въведе републиканска форма на управление по еволюционен път. Ст. Костурков настоява партията да работи сред народа, за да го подготви за решаването на този въпрос. В заключение конгресът приема предложената от И. Фаденхехт резолюция Радикалната партия да се обяви за република и да поеме ангажимент да подготви народа за нея, без да бъде ангажирана обаче с нещо по-определено.⁶² Така ръководството на Радикалната партия и сега не поставя решително и определено вълнуващия най-широки народни среди въпрос за републиканска форма на държавно управление. То се стъписва от спонтанната подкрепа на тази идея и от масата на партията и наложи в същност отлагане въпроса за друго време.

Конгресът избира за членове на ВПС от София: Т. Г. Влайков, И. Фаденхехт, Ст. Костурков, Ил. Георгиев, В. Ганев, П. Стоянов, Ник. Найденов; от окръзите: д-р Патев, Василев, Хр. Чемширов, Ал. Славов, Н. Цаков, Н. Андреев, Пр. Йолов, Д. Нашев, Гр. Бояджийски, А. Станков, Х. Майер, П. Тодоров, Ив. Тошев, К. Захариев, К. Кънчев, К. Сидеров, А. Сърмов и още няколко други. Избран е и контролен съвет от трима души и Изпълнителен комитет в състав: Т. Влайков, И. Фаденхехт, Ст. Костурков, Ил. Георгов, В. Ганев, П. Стоянов, Н. Найденов. За секретар е избран Т. Влайков, а за редактор на в. „Радикал“ Ил. Георгов.⁶³

С това приключва възстановителният период на Радикалната партия. За сравнително кратко време тя успява да възобнови довоенната партийна мрежа и до известна степен да я поразшири, възстанови дейността на всички партийни институции, санкционира чрез най-висшия партийен орган доготаващната партийна тактика и политика.

Усилията на Радикалната партия да се развие по-нататък като политическа формация са отклонени през лятото и есента на 1919 г. от

важни събития като парламентарните избори, подписването на мирния договор и др. Все пак до края на 1919 г. към нея са създадени малобройни женски групи в по-големите градове (София, Пловдив и др.). Възстановена е студентската радикална група. В началото на октомври 1919 г. неин председател става Н. Долапчиев, а в ръководството ѝ влизат още като секретар Андреева, касиер П. Костурков и като съветници Стоян Николов и Д[?] Търкаланов.⁶⁴ Към края на 1919 г. тук-там из страната са създадени просветни групи. Просветната група в Плевен например е съставена от 51 млади адвокати, учители, студенти и др. Задачата на тези групи е чрез реферати, просветни събрания, вечеринки да пропагандират името и идеите на Радикалната партия.⁶⁵

И така почти веднага след края на участието на България в Първата световна война всички разглеждани тук партии започват да възстановяват своята организационна система. Този процес продължава до края на пролетта на 1919 г. През този период са основани, макар и малко, нови партийни организации особено от Демократическата и Радикалната партия. Най-интензивно протича възстановителният процес тъкмо в тези две партии, а най-слабо — в Прогресивнолибералната партия.

Почти през целия възстановителен период четирите партии (Демократическа, Народна, Прогресивнолиберална и Радикална) се придържат към линия на сътрудничество между всички буржоазни и дребнобуржоазни партии в управлението на страната с цел да се създаде общ фронт за отстояване на националните интереси на страната и за даване отпор на революционното движение. В тактически план ударението е поставено върху организирането и ръководството на отбраната на буржоазната класа.

През възстановителния период не е прибавено почти нищо съществено към довоенните организационни принципи и структура в нито една партия. Нови елементи са само въвеждането на окръжната партийна институция в Народната партия, на женските и просветните групи в Радикалната и в Народната партия, както и в някои други помаловажни. Основните ръководни места във всички партии продължават да се заемат от довоенните партийни кадри.

Характерна черта на партийно-организационния живот на всички разглеждани тук партии е тясната връзка между партийната им система и административно-държавните органи.

През възстановителния период не се променя и характерният още до войните социален състав на тези партии.

Основният идеен и програмен арсенал също си остава довоенният. Сега се поставя началото обаче на известно обогатяване и разнообразяване на пропагандната дейност особено на буржоазните партии с плахи реформаторски моменти от програмите на дребнобуржоазните партии.

- ¹ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 96, л. 18.
- ² Прялорец, бр. 275, 284, 287, 297, 4, 14, 16, 30 дек. 1918.
- ³ Пак там, бр. 275, 4 дек. 1918.
- ⁴ Резолюция на ВПС на ДП. Пак там, бр. 3, 4 ян. 1919.
- ⁵ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 5, л. 1. Окръжно № 1 на ЦБ на ДП, 29 ян. 1919.
- ⁶ Пак там, а. е. 17, л. 47. Окръжно № 1 на Секретариата на ДП, 30 ян. 1919.
- ⁷ Пак там.
- ⁸ Пак там, л. 15, 18.
- ⁹ Пак там, а. е. 39, л. 5—75.
- ¹⁰ Пак там, а. е. 17, л. 48. Окръжно № 5 на Секретариата на ДП, 21 март 1919.
- ¹¹ Пак там, л. 49, Окръжно № 6 на Секретариата на ДП, 24 март 1919.
- ¹² Пак там, л. 52, Окръжно № 6 на Секретариата на ДП, 5 апр. 1919.
- ¹³ Мир, бр. 5590, 24 дек. 1918. Реч на Ат. Буров в София.
- ¹⁴ Пак там.
- ¹⁵ Пак там, бр. 5597, 2 ян. 1919, Резолюция на ВПС на НП, 30 дек. 1918.
- ^{15а} Пак там, бр. 5583, 16 дек. 1918, Реч на Т. Теодоров в София.
- ¹⁶ Пак там, бр. 5593, 27 дек. 1918.
- ¹⁷ Пак там, бр. 5597, 2 ян. 1919, Цит. рез. на ВПС на НП.
- ¹⁸ Пак там.
- ¹⁹ Пак там, бр. 5598, 3 ян. 1919.
- ²⁰ Пак там, бр. 5596, 31 дек. 1918, Изявления на ВПС на НП.
- ²¹ Пак там, бр. 5612, 22 ян. 1919, Окръжно на ЦБ на НП.
- ²² Мир от юли 1919.
- ²³ Пак там.
- ²⁴ Нарекдане на ЦБ на НП. — Пак там, бр. 5741, 2 юли 1919.
- ²⁵ Пак там, 5668, 30 март 1919.
- ²⁶ И. Калев. Нов помощен институт при Народната партия. — Пак там, бр. 5747, 9 юли 1919.
- ²⁷ БИА, ф. 15, оп. 1, а. е. 1857, л. 26-а. Писмо на опозиционния блок до министър-председателя и др.; август 1917.
- ²⁸ Пак там, а. е. 204, л. 14—15, Ц. Бръшлянов до Ст. Данев, Плевен, 29 юни 1918.
- ²⁹ Пак там.
- ³⁰ Пак там, а. е. 1845, л. 14, Телеграма на Демократическия клуб до Малинов, Данев и др., Ст. Загора, 6 юли 1918.
- ³¹ Пак там, а. е. 1854, л. 2—3, Протокол на бюрата на блоковите партии в Плевен, 7 юли 1918.
- ³² Пак там, а. е. 711, л. 3, Изявления на блоковите партии в Шумен, септември 1918; а. е. 1851, л. 35, Протокол на блоковите партии в Нова Загора, 8 септ. 1918.
- ³³ Предизвикан отговор на в. Мир. — Сила, кн. 7, 1 ноем. 1918.
- ³⁴ Окръжно на ЦБ на ПЛП № 3, 15 дек. 1918. — България, бр. 72, 13 февр. 1919.
- ³⁵ Резолюция на ВПС на ПЛП по вътрешната политика на страната. — Пак там, бр. 3, 18 ноем. 1918.
- ³⁶ Резолюция на ВПС на ПЛП по стопанско-финансовата политика. — Пак там, бр. 6, 21 ноем. 1918.
- ³⁷ Резолюция на ВПС на ПЛП по външната политика. — Пак там, бр. 5, 20 ноем. 1918.
- ³⁸ Резолюция на ВПС на ПЛП по партийната организация. — Пак там, бр. 14, 2 дек. 1918.
- ³⁹ Окръжно № 3 на ЦБ на ПЛП, 15 дек. 1918. — Пак там, бр. 72, 13 февр. 1919.
- ⁴⁰ Пак там, бр. 26, 40, 1918 41—57 и др., 1919.
- ⁴¹ С. Д. Бояджиев. Обединение или сближение на партиите. — България, бр. 223, 27 авг. 1920.

- ⁴² Към нашите приятели. — Радикал, бр. 170, 16 авг. 1918.
⁴³ Пак там, бр. 220, 19. XI. 1918, бр. 227, 26 авг. 1918.
⁴⁴ Пак там, бр. 241—254 от октомври, ноември 1918.
⁴⁵ Окръжно № 3 на ИК на РП; бр. 248, 22 ноем. 1918. — Пак там, бр. 242,
14 ноем. 1918.
⁴⁶ Д. Георгиев. Нашият дълг. — Пак там, бр. 246, 19 ноем. 1918.
⁴⁷ Пак там, бр. 248—278, 1918.
⁴⁸ От партийния секретариат. — Пак там, бр. 273, 23 дек. 1918.
⁴⁹ Резолюция на ВПС на РП. — Пак там, бр. 253, 28 ноем. 1918.
⁵⁰ Пак там.
⁵¹ От партийния секретариат. — Пак там, бр. 1, 2 ян. 1919.
⁵² Пак там, бр. 116, 30 май 1919.
⁵³ Пак там, бр. 131, 18 юни 1919.
⁵⁴ Пак там, бр. 116, 30 май 1919.
⁵⁵ Съобщение на ИК на РП за партийния конгрес. — Пак там, бр. 87, 19 апр.
1919.
⁵⁶ Пак там, бр. 116, 30 юли 1919.
⁵⁷ Пак там, бр. 120, 4 юни 1919.
⁵⁸ Пак там, бр. 123, 7 юни 1919.
⁵⁹ Пак там, бр. 122, 6 юни 1919.
⁶⁰ Пак там, бр. 121, 5 юни 1919.
⁶¹ Реч на Ст. Костурков пред конгреса на РП. — Пак там, бр. 122, 6 юни 1919.
⁶² Пак там, бр. 125, 11 юни 1919.
⁶³ Пак там, бр. 119, 3 юни 1919.
⁶⁴ Пак там, бр. 228, 14 окт. 1919.
⁶⁵ Пак там, бр. 281, 17 дек. 1919.

II. ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ УПРАВЛЯВАЩИТЕ ПАРТИИ В КОАЛИЦИОННИТЕ ПРАВИТЕЛСТВА СЛЕД ВОЙНАТА

Коалиционният кабинет на Малинов — Костурков се подкрепя къде повече, къде по-малко от всички съглашенофилски партии от т. нар. опозиционен блок. За координиране усилията на впрегнатите в управлението партии на блока, както и на управляващите и неуправляващите негови партии възниква необходимостта от създаването на специфични форми на работа. Демократическата партия обаче не обръща внимание на тази необходимост. Нейн главен изразител стават дребнобуржоазните партии от блока и особено Радикалната. Още през август 1918 г. тя настоява кабинетът да установи „непреривни връзки с блока, особено с левицата в него . . . , защото главно те представляват настроенията на народната маса, особено по въпросите, които вълнуват нашия дух, и следователно те са, които създават на сегашното правителство кредит у народната маса“¹. Тогава Радикалната партия предлага сътрудничеството между управляващите и подкрепящите ги партии да се основава върху платформата на блока. За засилване позициите на т. нар. леви партии на блока в управлението тя настоява в него да влязат представители и на БЗНС и БРСДП, но до края на войната те отказват да сторят това.²

При управлението на кабинета Малинов — Костурков блокът не представлява нещо единно в никакъв смисъл на думата. Особено остро се проявява това при пробива на съглашенските войски в района на Добро поле и по време на Войнишкото въстание. Без съгласието само на групата на Ал. Стамболийски от БЗНС, която застава на страната на въстаналите войнишки маси,³ партиите на блока подкрепят предложението на правителството от 25 септември 1918 г. за примирие. Тогава те самостоятелно и колективно се обръщат с апел към армията и населението „да запазят военната и обществената дисциплина“⁴. Събитията в страната и особено във от нея, се развиват с главоломна бързина и без да се влияят от действията на буржоазните партии.

На 29 септември 1918 г. в Солун е сключено примирие между България и Съглашението, т. е. България подписва своята капитулация. На 3 октомври Фердинанд абдикира. Сложен е край на игралия фатална роля в историята на страната дотогава личен режим на монарха. Скоро загиват външнополитическите опори на този режим — Австроунгарската и Германската империи. Рухва и вътрешната му опора — силната армия. Никоя буржоазна партия не може да организира самостоятелно успешен отпор на растящото революционно движение и демократичното движение на селяните. При това положение буржоазията става отстъпчива пред искането на дребнобуржоазните защитници на капитализма и възприема тактиката на коалиционно управление с тях.

На 17 октомври 1918 г. е съставено първото след войната коалиционно правителство на Ал. Малинов, в което влизат четири представители на ДП (фактически тя разполага с пет места в кабинета, защото военният министър ген. С. Савов е неин сподвижник), два на БЗНС и по един на Народната, Радикалната и БРСД партии. Платформата на правителството предвижда „омиротворяването на страната“, т. е. усмиряването на революционното движение и политика на симпатии към Съглашението.⁵ Това правителство обаче по различни причини просъществува само около 40 дни. На 28 ноември е съставен кабинет начело с народняка Т. Теодоров с възможно най-широк политически състав — в него влизат представители на всички съглашенофилски буржоазни и дребнобуржоазни партии. Портфейлите са разпределени, както следва: един на НП, един — на ПЛП, един — на РП, три — на БЗНС и два — на БРСДП (о). Това правителство обявява, че ще работи за осъществяването на една програма, в която намират място някои особено широко отстоявани искания от дребнобуржоазните партии: отменяне на военното положение и цензурата, демократизиране на управлението, конфискуване на незаконно придобитите през войната богатства и посягане на големите доходи, даване под съд виновниците за националната катастрофа, както и амнистиране на съдените за политически престъпления против политиката на предишните кабинети.⁶ Независимо че на пръв поглед влиянието и позициите на дребнобуржоазните партии в този кабинет са значително по-големи, ключовите управленчески лостове се намират в ръцете на буржоазните партии.

Без да се простираме върху провежданата от коалиционните правителства политика, ще се ограничим да посочим, че непосредствено след войната под въздействието на мощни вътрешни и външни фактори традиционните буржоазни партии подават ръка на дребнобуржоазните за съвместно управление. БЗНС и БРСДП трябва да служат като вълнолом, от който да се разбива следвоенната революционна вълна. Дребнобуржоазните партии трябва по необходимост да станат спасители на капиталистическия ред. От своя страна дребнобуржоазните партии не смятат да останат само обикновени маши в ръцете на буржоазните партии, с които са се коалирали. Те правят опити да следват и самостоятелна линия на поведение, която невинаги се харесва на едрата буржоазия в страната и в чужбина.

Докато буржоазните партии в блока се стремят да запазят господстващото си положение в него, Радикалната партия заедно с БЗНС и БРСДП се стремят към създаването на ляв блок в блока. Опит да се оформи той организационно е направен още при кабинета на Малинов. На 16—19 ноември е проведено съвещание на представители на тези три партии, което реши да се създаде блоков комитет.⁷ Тази идея вълнува дребнобуржоазните партии в блока и в следващите месеци. В резолюцията на ВПС на Радикалната партия от 24—26 ноември 1918 г. се препоръчва „по-тясно сближение и сътрудничество между левите партии, като постепенно се подготви почвата за по-нататъшната обща дейност.“⁸ Още в края на войната Радикалната партия уточнява, че под леви партии тя разбира „най-вече РДП, Социалдемократическата и двете земеделски групи“⁹.

Трите разглеждани тук буржоазни партии следват, общо взето, съгласувана политическа линия. Застаналата на техния ляв фланг Радикална партия се придържа към по-особена линия, изясняването на която е от значение за обясняване поведението и позициите на тази партия през следващите години.

Като участник в първия кабинет на Т. Теодоров Радикалната партия гледа на него като на правителство, което ще има за задача „спасяването на отечеството — за неговото обединение и за вътрешното му усмиряване“¹⁰. Платформата, която тя му препоръчва, е утвърдена от ВПС в края на ноември.¹¹ Според нея правителството следвало да има оттенък на „народнодемократично“, разбираемо като „левичарски кабинет“. На този етап Радикалната партия влага в това понятие строго конкретно разбиране: в правителството да участвуват всички партии на блока, но доминираща роля да имат дребнобуржоазните, т. е. левите партии. Тя е готова сама да състави правителство, толкова голямо е станало нейното самочувствие.¹² Радикалите допускат участие на демократи, народняци и прогресисти в правителството само по международни съображения, т. е. поради неуреденото международно положение на страната. Същевременно обаче трябвало да се запази и укрепи блокът на левите партии, който би участвувал в евентуалните избори, след което да поеме цялата власт.¹³

На този етап от дейността си Радикалната партия се стреми да се отграничи от групата на буржоазните партии в управляващия блок. Това се дължи на обстоятелството, че тя иска да използва създалата се обстановка на недоволство от буржоазията и нейната политика, обхванало много широки народни среди, както и да съдействува за насочването му в руслото на буржоазната демокрация. Радикалната партия намира, че между нея и буржоазните партии има общи допирни точки по въпроса за мира, за необходимостта от запазване на капиталистическия ред и против евентуална социалистическа революция. Тя е недоволна от консервативната позиция на тези партии в блока, противопоставяща се на някои необходими по разбиранията на дейците на Радикалната партия реформи.¹⁴

Най-важният вътрешнополитически въпрос, който решава правителството на Т. Теодоров в края на 1918 г., е този за отношението към участниците във Войнишкото въстание и изобщо към осъдените за активна дейност военни и граждански лица. Демократическата, Народната, Либералната, Младолибералната партии и групата на петковистите от Народнолибералната партия се обявяват против амнистирането на участниците в антивоенните събития. Радикалната партия преценява решаването на този въпрос с оглед притъпяването на революционната вълна в страната, задържането на дребнобуржоазните партии и особено на БЗНС в блока, както и засилване собствените позиции в него. Затова тя гласува за даване амнистия на осъдените от военните съдилища през войната.¹⁵ Тя се заема дори да убеждава буржоазията, че една амнистия била и в неин интерес, понеже ще допринесе за умиротворяването на страната.¹⁶ Тази позиция се споделя и от прогресистите, защото някои нейни дейци са пострадали по т. нар. деклознерова афера.¹⁷

Сега Радикалната партия не хвърля главната вина за отстъплението при Добро поле върху армията, а върху онези, които вкарват България във войната, като Войнишкото въстание било само израз на желанието на войниците да накажат виновниците за войната. Фактът на въстанието им бил престъпно деяние, но крайната им цел съвпадала с тази на правителството, т. е. да се сложи край на войната.¹⁸ Радикалната партия оправдава участието си в действията на правителството на Ал. Малинов за разгрома на Войнишкото въстание и същевременно се изказва за амнистиране на участниците в него след катастрофалния за България край на войната.

В отношението на Радикалната партия към правителството на Т. Тодоров има два етапа. Първият е от създаването му докъм февруари—март 1919 г. През него, без да поставя въпроса за състава на кабинета, тя настоява да се разтурят 17 Обикновено Народно събрание, в което мнозинство имат либералните партии, да се проведат избори за конституционен парламент, който да бъде в състояние да проведе налаганите от условията реформи, отразени в блоковата платформа, за даване под съд виновниците за катастрофата, за промяна на формата на държавно управление от монархия в република, за разформиране на армията и заместването ѝ с милиция.¹⁹ Сега Радикалната партия обвинява Демократическата и Народната партии, че се противопоставят на провеждането на изброените реформи в духа на нейната собствена и на блоковата платформа под предлог, че времето не благоприятствувало това.²⁰ Особено остри са критиките на радикалите към Демократическата партия, защото Министерството на вътрешните работи, която се оглавява от Н. Мушанов, назначава тричленни общински комисии, съставени само от нейни партизани; че не провежда чистка в армията, ръководството на която също се намира в нейни ръце. Те критикуват остро и народняците, загдето не били вдигнали цензурата.²¹

През този етап все по-често се издигат гласове за обособяване на ляв блок за управление. Поддръжниците на тази идея продължават да бъдат радикали, земеделци и социалисти. Между тях има сходни гледища по редица въпроси. Те все по-често влизат в конфликт по принципи въпроси на управлението с буржоазните партии от блока. Така те предлагат да бъде назначен като пълномощник при Министерския съвет Ал. Стамболийски или Н. Сакаров с върховни пълномощия в рамките на Главната дирекция за стопански грижи и обществена предвидливост. При този пълномощник да заседава съвет от блоковите партии със съвещателен глас.²² Пак от тях е депозирано в парламента изложение с искания за провеждане на реформи.²³

Вторият етап обхваща април. През него Радикалната партия задълбочава противоречията си особено с Демократическата заради стремежа на последната да свири първа цигулка в кабинета и в управлението на страната.

Наистина и по-рано се издигат гласове за обособяване на блока на левите партии с цел да поеме цялото управление. Ала сега това е издигнато като актуална задача. Особено активен ратува за това Радикалната партия. Тя си представя левичарския блок като коалиция на дренобуржоазните партии от блока за избори с обща листа и обща

платформа. Това обаче трябвало да стане чак след като бъде подписан мирният договор със Съглашението. За момента все още са налагало общо правителство на целия блок.²⁴

Промяната на режима според радикалите се налагала. Но тя трябвало да се извърши „мирно и тихо, да не се пречи на такава промяна, да не се принуждава народът да я наложи с подчертани искания, да се избягнат всякакви сътресения на държавата“²⁵. Трите партии — БЗНС, РП и БРСДП, трябвало чрез съвместни действия да наложат реформирането на капитализма в България „по пътя на легалната и мирна борба“. Радикалната партия се дразни от обвиненията на демократи и народняци в бунтарство и превратаджийство и нашироко декларира, че е за еволюцията и парламентаризма, за строго придържане към легалните действия.²⁶

Така Радикалната партия се мъчи да защитава центристка линия, обединяваща буржоазните и дребнобуржоазните партии в блока, но при нарастваща роля на левите партии в него.

Непосредствено след войната и до пролетта на 1919 г. Демократическата партия играе ръководна роля както в буржоазния лагер, така и в управлението на страната. Нейното ръководство се стреми към запазването на създадения политически блок на буржоазните и дребнобуржоазните партии и особено на неговото правителство, в което тя заема ключови министерства поне до подписването на мирния договор.²⁷ На обвиненията на левите партии, че пречи на провеждането на демократични реформи, тя отговаря, че е готова да обсъжда провеждането на всякакви реформи, но че е против диктатурата, против партията на Н. Генадиев, който бил в съюз с „левите“²⁸. Един от първенците на Демократическата партия дори обвинява „левите“, че са носители на реакцията, защото твърдели, че народът трябвало да играе главна роля в управлението на страната.²⁹

Във връзка с борбите в БЗНС между групите на Ал. Стамболийски и Д. Драгиев демократите застават на страната на последния. Стамболийски е наричан „нов Ивайло“, „Исус II“ и пр. „Задачата на Драгиев е тежка, но благородна — писа в. „Пряпорец“. — Нему ние пожелаваме голям успех.“³⁰

Демократическата партия признава като платформа на правителството тази на блока, т. е. платформата на кабинета на Т. Теодоров. При това тя заявява, че гледа на нея като на минимална, що се отнася до провеждането на някои реформи, но била съгласна да се провеждат и други предложени от левите партии.³¹ Тази декларация е направена в отговор на обвиненията на левите партии по неин адрес.

През април 1919 г. борбата между групата на буржоазните партии в кабинета на Т. Теодоров навлиза в много остра фаза. Левите съзнават, че при съществуващото положение трудно биха могли да поемат сами цялата власт, изхвърляйки от управлението дотогавашните си съюзници. Затова се домогват до отслабване на техния блок чрез отстраняването на Демократическата партия от власт. При това положение в средата на април ръководството на демократите формулира своето схващане за характера и насоките на управлението на страната. То заявява, че не е съгласно да се „разклати“ властта, т. е. господството на буржоазията, като се даде възможност да играят роля при

нейното функциониране разни съвети (работнически, селски или партийни). „Демократите искат да запазят общите интереси. Държавата не е притежание само на една класа; тя е обща за всички класи“ — писа в. „Пряпорец“. „Демократите не забравят, че нуждата, върховната и повелителна нужда над всички нужди засега е да не се форсират реформите в най-ненормалното време, каквото страната ни преживява, а удовлетворявайки най-належащите нужди на сегашния момент, да запазят мира и спокойствието на страната до решаването на нашата съдба от върховния съд, който заседава в Париж...“³² Следователно Демократическата партия отстояваше по-твърда буржоазна линия в правителството на Т. Теодоров, обяви се против усилията на „левите“ да наложат по-демократична линия в провеждането на вътрешната политика.

Върхът на напрежението в първия кабинет на Теодоров е достигнат със забраната да се провеждат партийни конгреси в столицата. Това формално засяга редица партии, включително и опозиционните либерални. Но то е насочено главно срещу БЗНС. На 23 април 1919 г. силната тройка в кабинета Т. Теодоров, Н. Мушанов и А. Ляпчев предлагат в среща с Ц. Бакалов, Ал. Оббов и М. Турлаков БЗНС да проведе малък конгрес, а не събор от 8—10 хиляди души. В противен случай са могли да го проведат в друг град, а не в столицата. Те се опасяват да не би по този начин БЗНС да наложи формирането на правителство само от левите партии, а допускат и съставянето на самостоятелно правителство. Земеделските ръководители обаче не желаят да отложат конгреса си, нито да го проведат на друго място. Министерският съвет се занимава с въпроса за земеделския конгрес и предлага делегатите му да не бъдат повече от 1500—2000 души. Това е прието от ръководството на БЗНС.³³ На другия ден Теодоров, Ляпчев и Мушанов издават следната съдбоносна за кабинета заповед: „Поради общото положение на страната, в интерес на запазване на реда и спокойствието в столицата и поради мъчнотиите по прехраната и преживяването в София, в съгласие с министър-председателя заповядвам: запрещава се от днес до второ нареждане свикването на партийни и други конгреси или групови посещения в столицата.“³⁴ Това е оценено от левите партии в кабинета като „малък държавен преврат, замислен тайно от демократите“³⁵. На 25 април БЗНС предизвиква правителствена криза.

Последват напрегнати преговори по реконструкцията на кабинета. Блокът на левите партии смята, че съставът на новото правителство трябва да представлява „израз на ориентацията наляво“, на компромис между БЗНС, БРСДП и Радикалната партия.³⁶ Т. Теодоров запазва министър-председателския си пост. Най-много спорове има около оставането на демократите в кабинета. Особено категорично против тяхното участие в управлението се обявява доминиращото в БЗНС течение начело с Ал. Стамболийски. То е подкрепено от БРСДП, а също и от радикалите. В резултат на това правителството е съставено без Демократическата партия. На 7 май 1919 г. представители на блока подписват протокол за образуване на ново управление начело с Т. Теодоров, който се определя и за министър на външните работи — пост, заеман от него и по-рано. Постига се спо-

разумение за министър на войната да бъде назначен М. Маджаров от Народната партия; за министър на земеделието — Д. Драгиев, на железниците и пощите — Ц. Бакалов, на благоустройството и пътищата — Ал. Стамболийски, на вътрешните работи — Кр. Пастухов, на промишлеността и труда — Я. Сакъзов, на просветата — Ст. Костурков, на правосъдието — В. Ганев и на финансите — Ст. Данев.³⁷ Същия ден излиза царски указ за оформяне на това решение.³⁸

В новия кабинет на Т. Теодоров дребнобуржоазните партии засилват своите позиции. Те не само получават числено превъзходство — седем техни министри (три на БЗНС и по два на БРСДП и РП) срещу три на буржоазните партии (два на НП и един на ПЛП), но успяват да вземат от ръцете на тези партии едно от възловите министерства — това на вътрешните работи. Позициите си в управлението засилват специално социалдемократи и радикали.

Петте управляващи партии се споразумяват върху следната платформа на правителството:

- „1. Немедленно разтурване на сегашната камара; 2. Назначаване законодателни избори за новото народно събрание, които трябва да бъдат произведени най-късно в началото на юли 1919 г. 3. Премахване цензурата. Контрол ще се упражнява само върху писаното по отношенията ни със съглашенските държави и техните съюзници, както и върху проповеди за бунтове и болшеvizъм. 4. Свобода на събранията на закрито, за която цел ще се издаде наредба от министерството на вътрешните работи. 5. Учредява се блоков комитет от представители на групите, образуващи новото правителство, който комитет ще се произнася по назначенията и уволненията при вътрешното министерство и другите, дето стане нужда. Всяко несъгласие в комитета или между комитета и министъра се внася за уреждане в министерския съвет. За същата цел като контролен орган се съставят и околийски комитети също от представители на блокиралите се групи. 6. Ревизия от населението, когато пожелае това, върху състава на назначените досега тричленни комисии на пълна безпристрастна основа, както и всички назначения и уволнения, станали в Министерството на финансите, от блоковия комитет. 7. Ускоряване ревизията на обвинени общинари, комитети и комитетски членове и даване под съд на виновниците. 8. Ускоряване следствието и преследването на виновниците по беззаконията през време на войната. 9. Незабавно прилагане на закона за печалбите през войната и закона за конфискацията на незаконно придобитите богатства. 10. Вземане ефикасни мерки по прехраната на населението и по намаляване скъпотията на продуктите.“³⁹

Тази скромна платформа е един компромис между буржоазните и дребнобуржоазните партии, между всички партии на тази коалиция. Тя е насочена единствено в областта на вътрешната политика и има в известен смисъл балансиращ характер. Основното острие на правителствената политика и занапред е предназначено за борба с революционно-то движение.

* * *

Още при съставяне първото коалиционно правителство на Ал. Малинов ръководството на Радикалната партия издига идеята за блоко-

ви комитети, чрез които да се съгласуват действията на всички влизащи в блока партии в подкрепа на правителството и в интерес на самия блок. Със специално окръжно ИК на тази партия на 10 юли 1918 г. призовава бюрата на партийните организации да искат общи срещи и съвещания с тези на Демократическата партия, като в съгласие с тях се канят и членове на местните ръководства на останалите блокови партии.⁴⁰ Макар и да получават по въпроса съгласие от ЦБ на Демократическата партия, демократите фактически нищо не правят за реализирането на тази идея. При кабинета Малинов — Костурков само на три-четири места в страната са създадени блокови комитети.⁴¹

След като е образуван втори коалиционен кабинет на Малинов ИК на Радикалната партия отново настоява за свикване на общи събрания, съвещания на блоковите партии за обсъждане на въпроси, свързани с управлението, за упражняване върху него съвместен контрол. Но Демократическата партия като ръководна в коалицията почти навсякъде се отказва да участва в блокови съвещания и тази форма на извънправителствено сътрудничество между управляващите партии не изиграва почти никаква положителна роля.⁴²

Когато се подготвя първият коалиционен кабинет на Т. Теодоров, предложено е Министерството на вътрешните работи да бъде общо на всички партии от блока, като за целта бъде образувана комисия за назначаване на персонала в неговите служби. За това особено настояват т. нар. леви партии. Но разполагащата с това министерство Демократическа партия не се съгласява с това.⁴³

През януари 1919 г. ръководството на Радикалната партия става инициатор за срещи на централните ръководства на управляващите партии за обсъждане на всички въпроси на управлението. Проведени са шест заседания с много оживени разисквания. Представителите на Демократическата партия присъствуват само на две от тях. Тази партия не е съгласна никоя от блоковите партии да се меси в дейността на ръководените от нея ключови министерства. На тези съвещания без участието на ЦБ на ДП е решено да се създадат централен и местни блокови комитети, които трябвало да подпомогнат правителството, като му съдействуват в подбора на чиновничеството, в чистката на държавния апарат от корумпирани и неспособни служители, в борбата против скъпостията и за нагласяване тричленките в общините. Централният блоков комитет трябвало освен това да изглажда недоразуменията в местните комитети, в министерския съвет или между отделни дейци на блоковите партии. Демократическата, а и Прогресивно-либералната партия се противопоставят на това решение. Затова през април 1919 г. въпросът е поставен и в Министерския съвет.⁴⁴

Управляващите партии без Демократическата полагат известни усилия за осъществяване решението за създаване на блокови комитети. ЦБ на Народната партия например нарежда на своите партизани във всеки град да образуват блоков комитет за съвместна дейност върху правителствената програма. Такива стъпки предприемат БРСДП, Радикалната партия.⁴⁵ Само в някои селища обаче са образувани блокови комитети. През февруари 1919 г. такъв комитет е съставен в Бе-

лѳградчик. В него влизат представители на Народната, Демократическата, Прогресивнолибералната и Радикалната партии.⁴⁶ В Горна Оряховица, Враца, Луковит и другаде са формирани околийски бюра с представители на управляващите партии. На провежданите съвместни събрания се иска изпълнението на блоковата платформа.⁴⁷

До края на първия кабинет на Т. Теодоров блоковите партии не успяват да образуват централен блоков комитет. Те обаче формират блокови комитети във връзка с определени дейности. В началото на януари 1919 г. е издаден съвместен позив, с който земеделското население се приканя да подкрепи усилията на правителството за осигуряване на прехраната, като предава доброволно излишните си храни. Като се предупреждават да не се увеличат по големи печалби, заможните селяни се заплашват с евентуални смутове, предизвикани от гладни българи, които биха били използвани от „нежелани за народа ни усмирители“⁴⁸ Позивът е подписан от Вл. Моллов — ДП, Ал. Радолов и Н. Атанасов — БЗНС, Ат. Буров — НП, К. Бозвелиев — БРСДП, д-р Ходжов от ПЛП и Н. Цанов от РП. Такива позиви издават и централните и местните ръководства на някои от управляващите партии. На 25 януари такъв позив издава ЦБ на ПЛП, на 5 февруари — бюрото на ДП в Карнобат.⁴⁹

По-конкретна представа за блоковите комитети при първия кабинет на Т. Теодоров ни дава примерът на блоковите партии в Ловеч, Луковит и Враца. В началото на януари 1919 г. блоков комитет за прехраната е изграден в Ловеч. Покрай взетите в околията мерки той препоръча на правителството да се изземват храните и стоките от първа необходимост на нормирани цени, и то не само от производителите, но и от закупвачите, да се милитаризират всички фабрики, мелници, работилници, за да се избегне спекулата и спре скъпотията.⁵⁰

Откликвайки на съвместния позив на централните ръководства на блоковите партии, на 10 януари в Луковит е проведено събрание на техните съмишленици. То избира блоков комитет от 10 души, който получава мандат да провери списъка на записаните храни и да участвува в разпределението на продуктите.⁵¹

На 2 февруари блоково събрание се провежда във Враца. И в него участвуват членове на блокираните партии. Събранието приема резолюция, в която изразява пълна подкрепа на кабинета.⁵²

През февруари е образуван блоков комитет за ДСГОП. В него влизат Ат. Буров от НП, о. з. ген. Диков от ПЛП, К. Батолов от ДП, Т. Г. Влайков от РП, Ив. Пастухов от БРСДП, Р. Даскалов и Ал. Радолов от двете групи на БЗНС.⁵³ Някаква сериозна дейност обаче и той не развива.

До края на първия кабинет на Т. Теодоров не успява да бъде изграден междупартийният механизъм на блоковите партии. Разправията за разпределяне на чиновнически места, борбата между управлявалите дребнобуржоазни (леви) и буржоазните партии парализира тази форма за съвместна дейност. Пък и всяка партия през първите четири-пет месеца след войната е насочила главното си внимание към възстановяване на партийния си организъм и колкото се може да го стабилизира, за да стабилизира по този начин участието си в управле-

нието. Изглежда, и Демократическата партия, която ръководи и Министерството на вътрешните работи, да пречи на създаването на блокови комитети по линия на това най-важно за момента ведомство. А разправните идват главно от проблемите на вътрешното развитие, защото външнополитическите проблеми засега действуват повече обединително.

Когато се водят преговорите за разрешаване на правителствена-та криза, възникнала след „малкия държавен преврат“ на Демократическата партия в края на април 1919 г., между БЗНС и БРСДП възниква голям спор за Министерството на вътрешните работи. Надделява БРСДП. В споразумителния протокол между съставилите втория кабинет на Т. Теодоров партия е включена специална клауза, с която се дава решение на въпроса за блоковите комитети. То гласи: „Учредява се блоков комитет от представители на партиите, образуващи новото правителство, който комитет ще се произнася по назначения и уволненията при вътрешното министерство и другите, дето стане нужда. Всяко несъгласие в комитета или между комитета и министъра се внася за уреждане в Министерския съвет. За същата цел като контролен орган се съставят и околийски комитети също от представители на блокиралите се партии.“⁵⁴

Понеже Министерството на вътрешните работи сега се намира в ръцете на БРСДП, буржоазните партии в кабинета (Народна и Прогресивнолиберална) държат много да имат някаква възможност за контрол над него. Ръководени също от партийни съображения, за това настояват също БЗНС и РП. И действително една седмица след съставянето на правителството е образуван централен блоков комитет с председател М. Сарафов от ПЛП и секретар Гр. Чешмеджиев от БРСДП.⁵⁵ Първата проява на комитета е нареждането му да се съставят от партийните бюра околийски комитети за обсъждане въпросите по управлението на околните. По възникналите спорни въпроси околийските комитети трябва да искат неговото мнение.⁵⁶ Предвижда се инициативата за конструирането на блоковите комитети да бъде взета от най-възрастния измежду неговите членове.⁵⁷

Изграждането на блоковите комитети поглъща много усилия на коалираните партии, но само през първите дни след образуването на втория кабинет на Теодоров. Може би най-голям успех за коалицията в това отношение е образуването на 12 май 1919 г. блоков съвет при Министерството на вътрешните работи. В него влизат Н. Лафчиев от НП, М. Сарафов от ПЛП, Гр. Чешмеджиев от БРСДП, Т. Г. Влайков от РП и М. Турлаков от БЗНС.⁵⁸

Дейността на блоковите комитети сега се изчерпва с уреждането на чиновничеството в Министерството на вътрешните работи особено с оглед на предстоящите парламентарни избори. Затова едни от първите решения на централния блоков комитет гласят: във всеки окръг всяка една от коалираните партии да има поне по един околийски управител; всички заварени чиновници от коалираните партии запазват местата си и се изброяват поименно чиновниците.⁵⁹

За околийски началници отначало са представени от БЗНС 11 кандидати, от НП освен по-рано назначените трима — нови 14 кандидати, от ПЛП — 10, от РП, като се запазят по-рано назначените се-

дем — също пет нови кандидати. Когато се решава това, представителят на БРСДП заявява, че неговата партия ще представи кандидатите си не в блоковия комитет, а направо на министъра Кр. Пастухов.

Доста време загубва блоковият комитет при МВР с подреждането на околийските началници. Отначало Кр. Пастухов назначава 28 околийски началници: 18 от БРСДП, четири от БЗНС, три от НП, два от ПЛП и един от РП. На 27—28 май блоковият комитет се занимава отново с въпроса за околийските началници. На 30-те места е направено следното разпределение: девет на БЗНС, седем на НП, шест на БРСДП, шест за ПЛП, два за РП. Но от тях само 19 са назначени, както решава централният блоков комитет. Поради това в него се създава напрежение. Възникналото недоволство против министър Кр. Пастухов е особено остро изразено от представителя на РП Т. Г. Влайков.⁶⁰

До навечерието на изборите за 18 ОНС разпределението на околийските началници между управляващите партии е следното.⁶¹ (Табл. 1.)

Таблица 1

Окръзи	Брой на околияте	За околийски началници са назначени представени от					Вакантни места
		БРСДП	БЗНС	НП	ПЛП	РП	
Бургаски	10	5	3	—	—	—	1
Варненски	2	1	1	—	—	—	—
Видински	4	2	1	—	—	1	—
Врачански	5	3	—	1	—	—	1
Гюмюрджински	8	6	—	1	—	—	1
Кюстендилски	3	2	1	—	—	—	—
Одрински	4	3	1	—	—	—	—
Пловдивски	7	4	1	—	—	1	1
Плевенски	6	2	1	1	1	1	—
Русенски	3	2	1	—	—	—	—
Софийски	6	3	1	1	—	1	—
Старозагорски	8	6	1	—	—	1	—
Струмишки	6	6	—	—	—	—	—
Търновски	7	4	1	1	—	1	—
Шуменски	5	3	1	—	1	—	—
Всичко	84	52	14	5	2	6	4

От това разпределение на околийските началници се вижда, че две трети от околияте са управлявани от представители на БРСДП; че тя е представена във всички окръзи; че в ръцете на БЗНС се намира управлението на 14 околии, което е равно на броя на управляваните от останалите две партии общо околии.

За назначаването на пристави централният блоков комитет още на първото си заседание решава: ако околийският началник е от една партия, приставите да са от другите партии и да се разпределят равномерно.

Кр. Пастухов не се съобразява с този принцип. В резултат на това по-голямата част от приставите са социалдемократи.⁶²

Следователно почти цялата централна и околийска администрация във ведомството на Министерството на вътрешните работи се намира в ръцете на БРСДП. Това засилва нейните амбиции да стане първа управляваща и политическа сила в страната с административни средства. То увеличава особено много вътрешните противоречия в коалицията и може да се каже, че още в навечерието на парламентарните избори тя е миннирана. Защото при това положение особено Радикалната партия не може да разчита на желанието от нея изборен успех. В определена степен това се отразява и върху изборните резултати на БЗНС.

Дейността на блоковите комитети, когато Демократическата партия ръководи Министерството на вътрешните работи, е парализирана от нея. После това прави БРСДП. В по-голямата част от изградените в околийските центрове блокови комитети не участвуват нейни представители.⁶³ Някъде като в Никопол БРСДП излиза от блоковите комитети и действа против тях.⁶⁴ Аналогични са случанте в Севлиево, Лясковец, Дупница и другаде.⁶⁵

Усилията на централния блоков комитет да внася успокоение и налага своите решения на министъра на вътрешните работи — Кр. Пастухов, остават безплодни.⁶⁶

И при втория кабинет на Т. Теодоров, при който доминираща роля играят дребнобуржоазните партии, блоковите комитети не могат да изиграят ролята си на колективен орган за по-ефективно управление. С отделните министерства се разпореждат партиите, в чиито ръце се намират. Съперничеството между коалираните партии за по-голям претиметър в управлението, борбата за насоките и характера на властта и особено предизборните търкания свеждат до нула както изграждането, така и изобщо функционирането на блоковите комитети като институция за уреждане на междупартийни въпроси и за съгласуване политиката и дейността на коалираните партии. При този кабинет се разкрива особено ясно управленческата природа на БРСДП. В блоковите комитети е открит първообразът на една бъдеща форма на организация на буржоазния политически фронт, на буржоазните партии. Става дума за блоковите комитети след образуването на Конституционния блок през 1922 г. вече при други условия.

- ¹ Въздействието на блока. — Радикал, бр. 169, 15 авг. 1919.
- ² Всички на помощ. — Пак там, бр. 212, 9 окт. 1918; В ляво или в дясно. — Пак там, бр. 183, 2 септ. 1918.
- ³ Хр. Христов. Революционната криза в България през 1918—1919. С., 1957, с. 277 и сл.
- ⁴ Съобщение на партните на блока. — Радикал, бр. 203, 26 септ. 1918.
- ⁵ Стдн 17 ОНС, IV ИС, с. 16—17. Програмна декларация на министър-председателя Ал. Малинов.
- ⁶ М. А. Бирман. Революционна ситуация в Болгарии в 1918—1919. М., 1957, с. 173—175.
- ⁷ Пак там, с. 172.
- ⁸ Резолюция на ВПС на РП. — Радикал, бр. 253, 28 ноем. 1918.
- ⁹ Методите в управлението. — Пак там, бр. 178, 26 авг. 1919.
- ¹⁰ Задачата на правителството. — Пак там, бр. 235, 5 ноем. 1919.
- ¹¹ Резолюция на ВПС на РП. — Пак там, бр. 253, 28 ноем. 1918.
- ¹² Новият кабинет. — Пак там.
- ¹³ Към народовластие. — Пак там, бр. 254, 29 ноем. 1918.
- ¹⁴ Платформата на правителството. — Пак там, бр. 268, 16 дек. 1918.
- ¹⁵ Резолюция на ВПС. Резолюция на РП в София, 8 ноем. 1918. — Пак там, бр. 253, 28 ноем. 1918.
- ¹⁶ Амнистията. — Пак там, бр. 272, 20 дек. 1918.
- ¹⁷ Резолюция на ВПС на ПЛП по въпросите на вътрешната политика на страната. — България, бр. 3, 13 ноем. 1918; Амнистирайте ги, бр. 5, 20 ноем. 1918; Окръжно № 3 на ПЛП, 15 дек. 1918. — бр. 72, 13 февр. 1919.
- ¹⁸ Амнистията. — Радикал, бр. 277, 26 дек. 1918.
- ¹⁹ Какво да се прави. — Пак там, бр. 19, 25 ян. 1919; Да се демократизираме. — Пак там, бр. 28, февр. 1919; Резолюция на РП в с. Долна Кремена, Врачанско. — Пак там, бр. 28, 7 февр. 1919; Резолюция на РП — Пазарджик и на РП в Панагюрище. — Пак там, бр. 28, 7 февр. 1919.
- ²⁰ Ред и спокойствие. Пак там, бр. 27, 6 авг. 1919; Пряпорец, бр. 30, 10 февр. 1919; Да се демократизираме. Пак там, бр. 28, 7 февр. 1919; Старите управляващи партии. — Пак там, бр. 31, 11 февр. 1919.
- ²¹ Старите управляващи партии. — Пак там, бр. 31, 11 февр. 1919; Тактиката на в. Пряпорец. — Пак там, бр. 35, 17 февр. 1919.
- ²² Решения на представителите на РП, БРСДП и БЗНС. — Пак там, бр. 30, 10 февр. 1919.
- ²³ Камарата. — Пак там, бр. 30, 10 февр. 1919.
- ²⁴ Дългът на демокрацията. — Пак там, бр. 85, 17 апр. 1919; Каква коалиция се налага. — Пак там, бр. 87, 22 апр. 1919.
- ²⁵ Несбходима промяна на режима. — Пак там, бр. 93, 28 апр. 1919.
- ²⁶ Пъкдени обвинения. — Пак там, бр. 95, 30 апр. 1919.
- ²⁷ Блок и реформи. — Пряпорец, бр. 287, 18 дек. 1918; Търканията в блока. — Пак там, бр. 56, 11 март 1919.
- ²⁸ Вътрешните реформи. — Пак там, бр. 281, 11 дек. 1919; И глупост, и безчестие. — Пак там, бр. 36, 15 февр. 1919.
- ²⁹ П. Пенчев. Така наречените леви. Пак там, бр. 31, 10 февр. 1919.
- ³⁰ Земеделският съюз. — Пак там, бр. 76, 3 апр. 1919; Вчерашният ден. — Пак там, бр. 79, 8 апр. 1919; бр. 66, 22 март 1919.
- ³¹ Платформата на блока. — Пак там, бр. 86, 16 апр. 1919.
- ³² Демократите и управлението. — Пак там, бр. 86, 16 апр. 1919.
- ³³ Причините за министерската криза. — Радикал, бр. 98, 5 апр. 1919.
- ³⁴ По отложения конгрес на земеделците. — Пряпорец, бр. 100, 7 май 1919; Запрещението на конгресите в столицата. — Пак там, бр. 92, 25 апр. 1919.
- ³⁵ Радикал, бр. 98, 5 май 1919.
- ³⁶ Ориентацията наляво. — Пак там, бр. 99, 7 май 1919.

- ³⁷ БИА, ф. 15, оп. 1, а. е. 1840, л. 158, Протокол на представители на блоковите партии, 7 май 1919.
- ³⁸ Държавен вестник, бр. 27, 8 май 1919.
- ³⁹ БИА, ф. 15, оп. 1, а. е. 1840, л. 158.
- ⁴⁰ Т. Г. Влайков. Блоковите комитети, днешната администрация и обединените социалисти. — Радикал, бр. 176, 12 авг. 1918.
- ⁴¹ Пак там.
- ⁴² Пак там.
- ⁴³ Пак там.
- ⁴⁴ Лицемерието на в. „Пряпорец“. — Пак там, бр. 40, 22 февр. 1919. Т. Г. Влайков. Цит. статия. — бр. 176, 12 авг. 1919; бр. 25, 4 февр. 1919.
- ⁴⁵ ЦПА, ф. 267, оп. 1, а. е. 41, л. 111, 113; Окръжно № 30 на ЦБ на НП. — Мир, бр. 5612, 22 ян. 1919.
- ⁴⁶ Мир, бр. 5641, 26 февр. 1919.
- ⁴⁷ Радикал, бр. 29, 8 февр. 1919; Мир, бр. 5608, 17 ян. 1919.
- ⁴⁸ Позив към българския народ. — Пряпорец, бр. 2, 3 ян. 1919.
- ⁴⁹ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 58, л. 1. Позив към земеделците в Карнобат и околните от ДП, Карнобат, 5 февр. 1919; Позив към съмишленниците на ПЛП. — България, бр. 57, 25 ян. 1919.
- ⁵⁰ БИА, ф. 273, а. е. 2766, л. 7. Писмо на представители на блоковите партии в Ловечка околия до Т. Теодоров, 5 ян. 1919.
- ⁵¹ Мир, бр. 5608, 17 ян. 1919.
- ⁵² Пак там, бр. 5623, 5 февр. 1919.
- ⁵³ Блоковият съвет при ДСГОП. — Радикал, бр. 41, 24 февр. 1919.
- ⁵⁴ БИА, ф. 15, а. е. 1840, л. 158, цит. протокол на блокираните партии.
- ⁵⁵ Т. Г. Влайков. Цит. ст. Радикал, бр. 176, 12 авг. 1919.
- ⁵⁶ Окръжно на централния блоков комитет. — Мир, бр. 5703, 14 май 1919.
- ⁵⁷ Пак там, бр. 5704, 16 май 1919.
- ⁵⁸ Пак там, бр. 5702, 13 май 1919.
- ⁵⁹ Т. Г. Влайков. Блоковите комитети... — Радикал, бр. 176, 12 авг. 1919.
- ⁶⁰ Пак там.
- ⁶¹ Пак там.
- ⁶² Пак там; Блоковите комитети и Пастухов. — Пак там, бр. 146, 5 юли 1919.
- ⁶³ Т. Г. Влайков. Цит. ст. — Пак там, бр. 176, 12 авг. 1919.
- ⁶⁴ Позив на блоковия комитет в Никопол. — Пак там, бр. 142, 1 юли 1919.
- ⁶⁵ Пак там, бр. 164, 29 юли 1919; бр. 182, 19 авг. 1919 и др.
- ⁶⁶ България, бр. 160, 15 юли 1919; Протокол на централния блоков комитет. — Радикал, бр. 155, 17 юли 1919; Зора, 17 юли 1919.

III. УЧАСТИЕ В ИЗБОРИТЕ ЗА 18. ОНС И ОТНОШЕНИЕ КЪМ ОБРАЗУВАНЕТО НА КОАЛИЦИОННОТО ПРАВИТЕЛСТВО НА АЛ. СТАМБОЛИЙСКИ

След като е изгонена от правителството, Демократическата партия минава в лоялна опозиция. Секретариатът на партията уведомява за това околийските партийни организации и че трябва да се готвят за парламентарни избори.¹ За определяне позициите на партията при новото положение на 17—19 май 1919 г. в София е проведено заседание на ВПС. След дълги дискусии са формулирани причините, поради които Демократическата партия напуска властта: конфликтът между двете линии в управлението на страната — буржоазната и дребнобуржоазната, неприемливите искания на партиите от „левичарския блок“, които излизали извън рамките на предварително съгласуваната платформа през ноември 1918 г. и стремежът на „левите“ чрез вземането на властта „отгоре“ да изменят държавния строй в момент, когато срещу България се борели много външни сили. За да подсили пред масата на демократите тези оправдания, ръководството на тази партия се нахвърля върху бившите си дребнобуржоазни съюзници с най-невъздържани обвинения. Упреци са отправени и против народняците. ВПС формулира и главната политическа задача на партията при новото правителство: „да се даде единен отпор на всички ония червени и черни знамена, които канят към безвластие и размирици“², т. е. борбата против революционното комунистическо движение.

Що се отнася до парламентарните избори, провеждането на които е главната задача на втория кабинет на Т. Теодоров, ръководството на Демократическата партия се обявява против провеждането им преди подписването на мирния договор и определянето на границите на страната, както и преди завръщането на военнопленниците.³

Демократическата партия е против провеждането на парламентарните избори обаче не по тези, а по други причини. Току-що отстранена от власт, тя е лишена от възможност да влияе с административни средства върху техните резултати в своя полза. Тя се страхува да не би „левите“ в кабинета да спечелят огромно мнозинство и да започнат провеждане с помощта на парламента антикапиталистически мероприятия. Бон се също така и от нарастващото революционно движение, което и в изборите може да донесе някои нежелателни за буржоазията изненади.

Независимо че се обявява против изборите, Демократическата партия взема най-дейно участие в тях. Успоредно с организационно-възстановителната си работа тя организира в цялата страна събрания в подкрепа на изразената от ВПС позиция по отношение на положението в страната. На 25 май 1919 г. в с. Кюсе, Поповско, е проведено пунктово събрание на демократите от селата Кюсеклее (Пайдушко), Калфа, Дралфа и др. В приетата от събранието резолюция се проте-

стира против близката дата на изборите и се настоява те да се проведат след подписването на мирния договор. Поведението и дейността на БЗНС, БРСДП и РП се определят като противоотечествени.⁴ Такива събрания провежда ДП и на други места в страната.

Демократическата партия организира кампания за разобличаване управлението на „левите“ партии. В някои документи то сполучливо се сравнява с баснята за орела, рака и шуката; обвинява се, че не провежда реформите, за които „левите“ пледирали, когато управлявали заедно с нея; че разстройват властта; че ако БЗНС, БРСДП и РП останат по-дълго на власт, щели да докарат болшеvizма в България.⁵ Габровските демократи характеризират партийната линия като: „нито в ляво, нито в дясно, а по златната среда; нито класови, нито съсловни партии“; буржоазно управление начело с Демократическата партия щяло да спаси страната от революционни състресения.⁶

В организационно-пропагандната си дейност демократите крещат, че българският народ се намирал пред опасността едно малцинство да фалшифицира волята му и че това малцинство „се готви да прави политически и социални опити, които могат да предизвикат в страната смутове и анархия“⁷.

Демократическата партия не излиза с конкретна изборна програма. В навечерието на изборите е публикуван един документ, насочен изцяло против БЗНС, БРСДП и РП, както и против БКП. В него тя се представя като единствената политическа сила, която е носител на „обществената солидарност и взаимопомощ, на социалната правда, строга законност и морал“ в управлението, против класовото и съсловното деление на обществото.⁸ Атаките си Демократическата партия е насочила главно против БКП и БЗНС. Против първата, защото тя олицетворява социалистическата революция, а против втория — заради радикално-реформистката му линия и особено защото в навечерието на изборите връх в неговото ръководство вземат радикалните му дейци начело с Ал. Стамболийски.

В същност след войната Демократическата партия открито взема страната на дясното течение в БЗНС, оглавявано от Д. Драгиев. Тя с напрегнато внимание следи борбите в БЗНС и изхода от тях. Във връзка със сражението, което течението на Драгиев и това на Стамболийски си дават в съюзния конгрес през юни 1919 г., демократите се изказват в защита на предпочитания от буржоазията Драгиев. Техният печат го описва като пуритан, благ човек, а Стамболийски се рисува като безскрупулен, жалък парвеню, празен авантюрист и пр.⁹ Демократическата партия не подценява БЗНС като политическа сила и неговата роля в политическия живот на страната. За нея той представлява демократическа организация. Както пише в „Пряпорец“, „за утрешния вътрешен развой, за пълното и фактическо осигуряване на парламентаризма и народовластие у нас не е все едно в чий ръце ще бъде съюзът и в кой път ще бъде тласкан“¹⁰. Демократическата партия щеше да бъде доволна ръководството на БЗНС да бъде в ръцете на десни елементи, които биха сътрудничели с нея в борбата против революционното движение и всички радикални елементи в страната.

В правителството „левите“ съвсем не представляват нещо единно и сговорчиво, не следват съгласувана политическа линия. Между тях

се води разпалено борба за надмощие или поне за осигуряване по-здрави позиции след изборите и в държавното управление и особено в политическия живот. Тъкмо това се стреми да използва Демократическата партия през цялата бурна предизборна кампания. Тя насъсква БРСДП и РП против „мафията“ около в. „Земеделско знаме“, т. е. около Ал. Стамболийски — Р. Даскалов, призовава ги да внимават, „докато не е станало късно не за нас или за вас, а за цялата страна“ (разбирай буржоазията — В. Г.).¹¹

Традиционните пазарлъци около стъкмяването на изборните листи отнемат много време на ръководството на Демократическата партия. Между ЦБ и някои местни ръководства се създава известно напрежение поради неудовлетворяване желанието на много местни дейци да бъдат издигнати като кандидати за депутати.¹²

В изборите Демократическата партия действа самостоятелно. Тя не може да прави коалиция с нито една от управляващите леви партии поради изтъкнатите по-горе причини. Не може да се сдружи тя и с нито една от двете управляващи буржоазни партии по простата причина, че е опозиционна, а народняци и цанковисти не искат да рискуват, като ѝ подадат ръка. А за коалиции и сътрудничество с опозиционните либерални партии и дума не може да става, защото те са дълбоко компрометирани в страната и в чужбина, а и много са слаби. Демократическата партия не желае да се компрометира, като прави неразумни компромиси. Затова нейното ръководство отминава с разбиране, но без внимание гласовете на някои буржоазни среди за групиране силите на буржоазните партии против комунистическата опасност.

Народната партия не е много съгласна да се проведат набързо парламентарни избори, защото е ясно, че в тях надмощие ще вземат левите партии. Тя ѝ като дребнобуржоазните ѝ съдружници настояват за тях, тя не желае да се скара заради това с тях. Трябва да се крепи крехкото единство на впрегнатите в коалиционното управление партии. Тя смята, че все пак разполага със сравнително силни позиции в правителството и понеже го оглавява, се надява да привлече на своя страна и дори в своите редове масата на българската буржоазия, за да стане първа по значение и сила измежду буржоазните формации.

В подготовката си за участие в изборите Народната партия позасилва организационното си възстановяване. Тя се изказва публично против големия брой буржоазни партии в страната и издига глас за тяхното редуциране. Нейното ръководство споделя схващането на оглавявания от неин представител Общограждански комитет „Обединение“ да се групират буржоазните партии.¹³ Засега тя не предприема нищо за реализирането на тази идея. Първо, защото с това би разстроила едва крепещата се управляваща коалиция и, второ, защото се надява, че като оглавяваща правителството партия ще бъде облагодетелствувана в изборите.

В предизборната си борба Народната партия излезе с една бледа и нищо неговореща на народа платформа. В същност нейната програма е тази на правителството. В традиционен тон тя се саморекламира като най-добрата и най-заслужилата измежду всички партии, като активен и последователен борец против личния режим на цар Фердинанд; че била „съединително звено между партията от блока и дала възмож-

ност да се създаде в България едно правителство на реда и спокойствието“. Тя се обръща с молба към всички българи независимо от класовата и съсловната им принадлежност да се сплотят и да работят за спасяването на родината си от гибел.¹⁴

Във външната политика Народната партия обявява, че се бори за справедлив мирен договор на България с победителите от съглашението и за добри, приятелски отношения с него; да се осигурят на България границите по линията Мидия — Енос, граница с Егейско море, в Македония — граница по договора със Сърбия от 29 февруари 1912 г. и цяла Добруджа.¹⁵

Независимо че по принцип Народната партия държи за цялостта на управляващата коалиция, в навечерието на изборите тя влиза в остра полемика със земеделци и социалисти. Първите са обвинени, че настроят селяните против чиновниците, че не искат войска и данъци и така разрушавали държавата; че желаят аграрна реформа в страната, където богатите били малко. Социалистите пък са обвинени, че насъскват работниците против господарите, а чиновниците против държавата; че са се отказали от принципа си да социализират дребното производство и че са станали защитници на маломотните и безмотните и с това се били проявили като демагози и т. н.¹⁶ Тези агитации на народняците не хващат място, не могат да влияят много на избирателите. Не би могло обаче да се твърди, че те не са били чути в някои социални среди.

Народната партия официално излиза самостоятелно в изборното състезание. Тя издига кандидатите във всички окръзи и избирателни колегии.¹⁷ В навечерието на изборите и в нея се разгаря борба за депутатски мандати. Най-ярко е изразена борбата между Д. Яблански — зет на шефа на партията Ив. Ев. Гешов, и Бижев в Плевенски окръг. Последният не се подчинява на решението на ЦБ и успява да излезе с отделна листа против неговия кандидат.¹⁸

Прогресивнолибералната партия е измежду партията, които желаят провеждането на парламентарни избори колкото се може по-скоро след края на войната. Тя се надява, че чрез тях ще може да излезе от твърде деликатното си положение на управляваща партия с парламентарна група само от двама души, каквато е групата ѝ в 17 ОНС. А поради русофилството, с което парадирал, тя счита себе си като най-необходима от буржоазните партии, стояща най-близо до народните възжелания.

В подготовката си за изборите и прогресистите разчитат не толкова на участието си в управлението, колкото на своята партийна организация. Затова те правят усилие да се постегнат възстановените партийни организации и напразно се опитват да основават нови.

Важен въпрос и за ПЛП е да определи своята тактика в изборите. В тях всички партии възприемат тактиката на самостоятелно действие. Всяка се стреми към проверка на силата и влиянието си след войната. Освен това чрез участието на толкова буржоазни партии (осем на брой) в изборите буржоазията смята да привлече по-голямата част от избирателите и по този начин да откъсне голяма част от тях от бурно печелещите политически терен БКП и БЗНС. А и не е възможно да се създаде организиран политически фронт на буржоазията, защото част

от нейните партии се намират в опозиция, при това и значително компрометиран. Освен това в онези критични за буржоазията дни тя се е съюзила временно с демократични дребнобуржоазни партии. Една коалиция на буржоазните партии може да предизвика ответна реакция сред т. нар. леви партии, което най-малко щеше да доведе до преждевременно прекъсване на сътрудничеството между буржоазните и дребнобуржоазните партии и до отслабване на фронта на защитниците не толкова на буржоазната демокрация, колкото този на защитниците на капиталистическия строй.

Наистина сред буржоазията има извънпартийни сили, както се каза, които ратуват за политическо сплотяване на буржоазията и за обединение на нейните партии, за коалирането им в изборите. Дори между прогресистите има дейци с такива разбирания. В началото на юни 1919 г. във в. „България“ се появява един апел в този дух, от който редакцията на вестника внимателно се разграничава, защото защитаваната в него „добра идея“ не била приложима в момента.¹⁹ Докато споменатият по-горе апел има повече теоретически смисъл, инициативата на прогресистите от Одрински окръг има практическо значение. Окръжният конгрес на ПЛП в този окръг на 9 юни 1919 г. натоварва Ал. Кипров и председателя на бюрото Никола Иванов да се явят пред Ст. Данев, Т. Теодоров и Ал. Малинов да ги молят да влязат в споразумение за задружна работа в изборите „и да турят едно чистосърдечно начало на обединението на тия три партии в една“²⁰. Но тази инициатива е също оставена без внимание от ръководството на партията.

Основни средства на ПЛП за пропаганда и в предизборната борба са в. „България“, донякъде сп. „Сила“ и издаването на печатни позиви и възвания. На страниците на партийния вестник се печатат позиви до избирателите да гласуват против носителите на революцията БКП и БЗНС против рушителите на частната собственост.²¹ В издаденото от името на партията възвание към избирателите се казва: „Вас ви дърпат и от ляво, и от дясно. Накъде ще вървите, това е ваша лична работа. Помнете обаче едно: който път и да изберете, той трябва да бъде резултат на поуците от живота, а не по внушение от книгата. Помнете, че не всичко, което се желае, е възможно, както и не всичко възможно е желателно.“ А поуците от миналото, които само ПЛП съблюдавала, били: „добри отношения със съседите и тясна сплотеност между нас и нашите освободители“.²² Това е най-общото кредо на ПЛП в тези избори.

По-конкретна и пълна представа за платформата на ПЛП дава възванието на окръжното ѝ бюро в столицата. В него се приповтарят почти всички искания на партията, съдържащи се в резолюциите на ВПС от ноември 1918 г.: пълно народовластие чрез децентрализиране на държавната власт; данъчни и стопански реформи, без да се укаже какви точно да бъдат те; засилване на постъпленията в държавния бюджет; увеличаване производителността на труда във всички клонове на производството; щат за чиновниците и подобряване на тяхното положение; грижи за преминалото в запаса офицерство поради съкръщение и реформи в армията; да се закриля работническият труд чрез „пълно социално законодателство“, широки грижи за здра-

веопазването; реформи в учебното дело, като се въведе трудовият принцип, разширяване на професионалното образование; да се насърчава и подпомага широко кооперативното дело в земеделието, животновъдството и занаятите; най-строго да се прилага законът за печалбите през войната и за конфискация на незаконно придобитите богатства; да се преследва спекулата и се вземат мерки против скъпоцията; да се съдят и накажат виновниците за националната катастрофа и да се следва външна политика, която да осигури закрилата на Великите сили от Съглашението и разбирателството със съседите.²³

С възвания и позиви към избирателите, пълни със самохвалства за ПЛП и общи обещания в духа на партийната платформа, излизат окръжните бюро на партията в Търново, Русе, Кюстендил и другаде.²⁴ Предизборните материали на някои окръжни бюра, като това в Ст. Загора, са насочени против съюза на ПЛП с „левите“ партии и особено с БЗНС.²⁵

По отношение на БЗНС прогресистите имат двуяко поведение: осъждат го като голяма и с бързо растящо влияние радикална политическа сила и същевременно смятат, че при дадените условия „той е една необходимост, което намира оправдание в грешките на плиткоумни държавници при режима на Фердинандовци“²⁶.

Вижда се, че ПЛП акцентира на либерална програма, адресирана, макар и с общи фрази, към селяните, работниците, занаятчиите, интелигенцията, без да се нахвърля много грубо както против БЗНС, така и против БКП.

И ПЛП взема официално самостоятелно участие в изборите. Като кандидати за депутати тя издига всичките си по-изтъкнати дейци. И в нея сега се появяват вътрешни разпри във връзка с пренебрегване от страна на централното ръководство желанията на много от местните функционери да опитат късмета си в изборите за депутати. Секретарят на бюрото в Г. Оряховица Хр. Цанев дори си подава оставката, понеже не му е издигната кандидатурата за депутат.²⁷

Радикалната партия се обявява за провеждането на парламентарните избори още в първите месеци подир войната. По-настойчиво тя започва да отстоява това си искане през пролетта на 1919 г.²⁸ След като е образуван вторият кабинет на Т. Теодоров, радикалите настояват за практическо разрешаване на въпроса за изборите. Отначало те се надяват да се изгради общ блок на дребнобуржоазните партии — т. нар. ляв блок с обща предизборна платформа. А след като бъде подписан мирният договор, да се изгради такъв блок и за управление.²⁹

Предизборната подготовка на Радикалната партия се провежда в няколко посоки. Най-характерните ѝ особености са две: че сега тя за пръв път участва в парламентарни избори като управляваща партия, и, второ, че олевяването на народните маси може да бъде използвано и от дребнобуржоазните партии, включително и от нея.

Радикалната партия полага усилия да пораздвижи възстановения партнен организъм. През юни и особено през юли са организирани политически събрания в околняски и средишни селища, пред които говорят видни дейци на партията. На 16 юли пред такова събрание в София Т. Г. Влайков развива платформата на партията, на 26 юни в Търново и на 13 юли в Кюстендил пред радикални събрания говори Й. Фа-

денхехт, на 22 юни в Плевен е оратор Ст. Костурков, на 13 юли в с. Голям извор, Тетевенско, говори П. Тодоров и пр.³⁰ На тези събрания освен пропагандирането на програмните начала на партията са избрани околийски бюра за водене на предизборната борба.

Изработена е и на 1 август публикувана платформата на Радикалната партия в изборите. Отпечатана и като отделна брошура на български и турски езици, тя е широко разпространена между радикалите в страната. Предизборната програма на РП представлява първият следвоенен документ на тази партията с програмен характер. В нея се възпроизвеждат много моменти от довоенната програма на РП. Платформата се състои от общотеоретична и конкретна част. В общата част РП се саморекламира като партия „на пълното народовластие и на коренни социални реформи, които да се прокарат със силата на мнозинството по пътя, начертан от нашата конституция“, т. е. като партия на широката буржоазнопарламентарна система. Заедно с това тя се обявява категорично против преследваната от БКП цел — установяването на съветска власт в България, както и против социализма на БРСДП. Аргументите ѝ са отдавна познати: България е страна на дребното земеделско и занаятчийско производство. РП се обявява за запазването на частната собственост особено в земеделското стопанство. Сърцевината на радикалската програма се състои в твърдението, че тя „проповядва и поддържа една политика на постепенни социални преобразувания, основани върху принципа на все по-съвършеното осъществяване социалната правда, без да претендира за един съвършено нов обществен строй, при който да царува вечно блаженство“³¹.

Но РП се отграничава не само от социалистите като класови партии, а и от БЗНС, който отстоявал съсловния принцип и че тя е за сътрудничество между всички дребнобуржоазни слоеве на българското общество.

РП се противопоставя на всички буржоазни партии и особено на Демократическата, Народната и Прогресивнолибералната, защото „по социалния си състав тези партии се оформят все повече и повече като партии на едрите капиталисти и предприемачи“ и като крепители на личния режим, когато са били на власт, т. е. противопоставя се на техния монархизъм. В отличие от тях РП заявява, че по конституционен път монархическата форма на управление трябва да бъде заменена с републиканска, „при която народът ще бъде господар на всички конституционни власти“.

В конкретната част на платформата се иска: във вътрешната политика — строго наказване на виновниците за националната катастрофа (кабинетът на В. Радославов, главното командване и главното тилово управление през войната); изменение на Конституцията и въвеждане на републиканска форма на държавно управление, даване изборни права на жените, държавните и общинските служители; пълна автономия на общините, децентрализиране на държавното управление; даване изборни права на жените, държавните и общинските служители; пълна автономия на общините, децентрализиране на държавното управление; повишаване заплатите и осигуряване служебен стабилитет на чиновниците; реформиране на армията, като постепенно се въведе милиционна система. В данъчната политика: въвеждане на прогресивно-

подоходен данък, данък върху имотното състояние, по-тежко облагане на далечните наследници и луксозните предмети; най-строго прилагане на данъка върху печалбите през войната и на закона за незаконно придобитите богатства. В стопанската област; обобществяване на търговските и индустриалните предприятия, „които са фактически частни монопполи или които трябва да се управляват с оглед към обществените интереси“ (застрахователно дело и др.); засилване експлоатацията на държавните имоти. Специално в аграрната политика се иска: „Държавните земи, както и тия на едрите стопанства, по-големи от известен размер, да се използват за задоволяване нуждите на производителното малоземлено население и за настаняване населението от неплодородни или гъсто населени местности“; подкрепяне на кооперативното дело, евтин кредит, насърчаване на земеделското производство. Аналогични мерки се препоръчват за подобряване на занаятчийското производство.

В програмата се иска още индустрията да се развива съобразно местните български условия.

В социалната област се цели подобряване грижите за „работните народни маси“, подготовка на кадри за важни стопански отрасли; преследване на спекулантите; ефикасни грижи за инвалидите; по-целесъобразно и рационално организиране на здравното дело, като се обособи самостоятелно Министерство на народното здраве.

В просветната политика: въвеждане на задължително прогимназиално образование, развиване на професионалното образование, стабилизиране положението на учителите, построяване на удобни и достатъчно учебни сгради.

Във външната политика: премахване на тайните дипломатически договори и насочване към запазването на мира и към споразумение със съседите „при пълни гаранции за националното самоопределение и културно развитие на българското племе“.

Тази пространна платформа по същество се покрива с довоенната програма както в теоретическата (общата) част, така и в по-голямата част на конкретните искания.³² Сега обаче РП е достигнала и до някои нови програмни моменти: отричането на диктатурата на пролетариата, конкретно искане за въвеждане на републиканска форма на управление и превръщане на България в буржоазно-парламентарна република, както и някои конкретни искания, свързани с националната катастрофа. В идейно отношение след войната РП не претърпява голямо развитие. В тактическо отношение на първо време се засилват стремежите за сътрудничество с дребнобуржоазните партии и особено желанието да играе ръководна роля в политическия живот на страната.

По дух и по буква разгледаната по-горе програма на РП е дребнобуржоазна с повече симпатии към буржоазията и нейните партии и с определена антиземеделска и антикомунистическа насоченост.

В предизборната кампания ръководството на РП използва широко името и авторитета на стария партиен деец Н. Цанов.³³ Издадени са и осем пропагандни брошури, в които са показани важни моменти от борбите на партията в миналото против изменението на чл. 17 от Конституцията, РП и Първата световна война, РП и занаятчийството и др.

В тази кампания РП забравя за пропагандирания от нея по-рано ляв блок и обвинява БЗНС и БРСДП, че са преписали нейната про-

грама.³⁴ В разгара на изборната борба коалицията между управляващите партии става фиктивна.

РП издига свои кандидатни листи във всичките 15 окръга.³⁵ В изборите и тя, както останалите партии, участвуват самостоятелно.

Изборите за 18 ОНС са проведени на 17 август 1919 г. Най-много гласове получава БЗНС — 176 281 (26,8%), следван от БКП — 119 295 (18,2%). За буржоазните партии резултатите от изборите са неблагоприятни. От тях най-много гласове има Демократическата партия — 66 953 (10,2%). По-голямо е нейното влияние в София и окръга (11 515 гласа), Пловдивски окръг (7131 гласа), Ст. Загорски (5576 гласа), Търновски (5226 гласа), Кюстендилски (5020 гласа), Врачански (4548 гласа), Плевенски (4240 гласа), Гюмюрджински (4066 гласа), Бургаски, Русенски и др.

За Народната партия гласуват 57 907 души, или 8,8% от избирателите. Най-много гласове получава в София и окръга (13 199), Търновски окръг (5348), Бургаски (4517), Пловдивски (4221), Русенски (4439), Ст. Загорски (6084), Плевенски (3411) и др.

За РП са подадени 33 861 гласа, което съставлява едва 5,2% от всички гласували. Сравнително по-силно е влиянието ѝ във Видински окръг (4873), Търновски (4167), Ст. Загорски (3299), Пловдивски (3731), Плевенски (3717), Софийски (3401), Врачански (2865), Русенски (2052), а най-малко в Одрински (75), Варненски (272), Шуменски (532), Гюмюрджински (525) и т. н.

За ПЛП гласуват 37 178 избиратели (5,7%). Само във Врачански окръг тя застава пред останалите буржоазни партии и само в този и Одрински — пред Народната партия.³⁶

В 18 ОНС изследваните тук партии изпращат общо 54 депутати, от които 28 демократи, 19 народняци, девет радикали и осем прогресисти. Едно сравнение с останалите партии позволява да се разбере относителното влияние на отделните партии сред българското общество през лятото на 1919 г. БЗНС получава 85 мандата, БКП—47, БРСДП—39. Изборните резултати говорят за усилено левееене на българския народ след войната. Макар и управляващи, Народната, Прогресивно-либералната и Радикалната партии не успяват да залъжат по-голям контингент избиратели тъкмо поради това стоятелство. Най-доволна от изборните си постижения остава ПЛП, защото, застрашена от изчезване, тя успява, макар и временно, да се поокопоти. А най-недоволни са радикалите, надявайки се, че ще получат поне 15—20 депутатски места.³⁷ Оказа се, че претендентите на РП са прекалено големи в сравнение със силата и влиянието ѝ.

Веднага след изборите измежду радикалите се надигат гласове за напускане на управлението, търсят се най-различни оправдания за слабия изборен резултат в участието в кабинета на Малинов в края на войната, силното възбуждение на народа след войната, демагогията на БЗНС и БРСДП, организационната слабост и др.³⁸

Не се оправдават надеждите и на Демократическата и Народната партии. Те и двете очакват нещо повече. Все пак обаче изборните резултати показват, че от буржоазните партии относително най-влиятелни след войната са тъкмо тези две партии. Става ясно, че Демо-

кратическата партия се оказва засега най-силната и най-влиятелната буржоазна формация.

Причините за поражението на буржоазните партии в изборите се коренят в съществуващата в страната обстановка. Оказали се негодни да решат поставената пред тях историческа задача за национално-то обединение на българския народ, те му донасят невиджани нещастия. Те се оказват неспособни да защитават, както трябва, и собствените интереси на буржоазията. Следвоенните революционни условия, радикализирането на народните маси осигуряват нарастването на политическото влияние на левите партии и специално на БЗНС и БРП.

Резултатите от изборите за 18 ОНС прибавят нов елемент в обстановката в страната, поставят пред буржоазията и нейните партии нови проблеми. При новата ситуация те трябва да определят своето отношение към управлението на страната, да продължат своето обновяване, да доуточнят своята програма и тактика, да съгласуват мерки за борба против опасността от антибуржоазна власт и в защита на капиталистическия строй.

След изборите, виждайки, че положението ѝ на ръководна управляваща партия е вече ликвидирано, ръководството на Народната партия се мъчи да продължи дните на втория кабинет на Т. Теодоров. То съветва да не се бърза със създаването на нов кабинет съгласно изборните резултати, а да се чака завръщането на делегацията за мирните преговори в Париж. В същност НП се стреми към съставянето на кабинет, който би бил гаранция, че няма да се посегне върху основите на капиталистическия строй. В. „Мир“ открито пише: „Днес за днес в България има едно принципиално различие между партиите: едни са за буржоазния строй, а други за социалистическия. Болшинството в Народното събрание очевидно е за буржоазния строй.“³⁹ Аналогични са схващанията и на демократи и прогресисти по този въпрос.

Съгласно правилата на парламентаризма монархът натоварва ръководителя на БЗНС Ал. Стамболийски да състави новото правителство. Неговата партия обаче не разполага с необходимото мнозинство, за да излъчи самостоятелен кабинет. Ръководният екип на БЗНС е длъжен да отчете не само това обстоятелство, а и редица други: неуреденото още международно положение на България, силното олевяване на масите, голяма част от които вървят след БЗНС, но значителна част следват БКП, както отчасти и БРСДП и РП.

Създаденият конюнктурен и твърде аморфен т. нар. блок на левите партии по време на управлението на кабинетите на Т. Теодоров в навечерието на изборите фактически се разпада. БРСДП е раздирана от бурни вътрешни борби и преживява най-сериозната след своето създаване вътрешна криза. Една част от нея (левицата) осъжда участието на партията в дотогавашните правителства и се изказва против каквото и да е по-нататъшно сътрудничество с буржоазните и дребнобуржоазните партии в управлението. Тя желае сливане с БКП и възприемане нейната тактика на съвместни действия с комунистите. Центристите одобряват участието в дотогавашните кабинети, но се изказват за скъсване на по-нататъшното сътрудничество с буржоазните пар-

тий, за съвместно управление с БЗНС и БКП чрез създаване на блок на труда с обща компромисна платформа. Десницата се солидиризира с центристите и тяхното мнение е наложено на състоялото се на 31 август — 1 септември 1919 г. заседание на ВПС. На това заседание дори е приета платформа за управление на блока на труда, която предвижда борба със скъпотията и спекулата, действително изземване от държавата незаконно придобитите през войната богатства, конфискуване земите на едрите земевладелци и манастирите, въвеждане на народна милиция вместо забранената наборна армия, установяване на републиканска форма на управление и др.⁴⁰ Разбира се, сътрудничество с БКП се допуска, ако тя се откаже от болшевизма.⁴¹

На 7 септември 1919 г. ЦК на БРСДП изпраща до ЦК на БКП писмо, с което го уведомява за решенията на ВПС и иска да бъде определена делегация за водене на преговори.⁴² Аналогично писмо е изпратено до ръководството на БЗНС. ЦК на БКП отговаря и поставя от своя страна редица условия: БРСДП да напусне действително буржоазния блок, да бъдат дадени под съд К. Пастухов и други социалисти, виновни за полицейските изстъпления по време на партийната акция от 27 юли, новото правителство да вдигне военното положение и цензурата.⁴³ В заседанието си от 14—15 септември 1919 г. ВПС на БКП разглежда предложенията на БРСДП, квалифицира ги като демагогски, потвърждава поставените от ЦК условия по въпроса, повтаря партийната платформа за социалистическо правителство и фактически отхвърля предложението на социалистите.⁴⁴

БЗНС предлага най-напред на БКП да образуват съвместно правителство на основата на широко демократична платформа, но изхождайки от крайни позиции, тя го отхвърля.⁴⁵

Макар и разочарована от изборните си постижения, Радикалната партия продължава да счита, че макар и малка, била „голяма морална сила“ в страната.⁴⁶ За определяне на партийната тактика при създаването се след изборите положение на 7 септември 1919 г. е свикан на заседание ВПС. Той решава: „1. Партията да се оттегли от управлението; министрите-радикали преди свикването на камарата да си подадат оставките. 2. РП чрез своите представители в Народното събрание ще подкрепи всички мероприятия, които са в духа на нейните предизборни платформени изявления и на програмните ѝ начала.“⁴⁷ Същевременно ВПС на РП заявява, че „държавното управление поемат ония партии, които получиха в изборите относително по-голямо доверие.“⁴⁸ Така ръководството на РП провъзгласява линия на самостоятелно действие като опозиционна партия. Радикалите обаче се обявяват против гласовете, които искат разпускането на новоизбраното народно събрание.⁴⁹ Те основателно се боят, че едни нови избори биха довели до още по-голямо засилване на БЗНС и на БКП. В този момент РП се отказва от блока с БЗНС и БРСДП, т. е. от разпалено пропагандирания от нея преди „ляв“ блок.

БЗНС сега не е същият, който сътрудничи в коалиционните кабинети непосредствено след войната. Той е изхвърлил от редовете си групата на Д. Драгиев. Въпреки това ръководството на БЗНС има намерение да състави правителство съвместно с някоя от партиите от някогашния „ляв блок на демокрацията“. След като БКП не желае

да сътрудничи в управлението заедно със земеделците, Ал. Стамболийски предлага на БРСДП три министерски места и едно на РП, като в Народното събрание БЗНС заема председателското място, а БРСДП — едно подпредседателско място. Така започват преговорите за съставянето на поредния следвоенен коалиционен кабинет.

Преговорите с РП протичат в следния ред: отначало БЗНС ѝ предлага едно министерско място и подпредседателството на Народното събрание. Това не е прието от ръководството на партията. После ѝ е предложено да поеме председателството на парламента, без да бъде ангажирана парламентарната група към кабинета.⁵⁰ На 3 октомври ИК и парламентарната група обсъждат положението и предлагат за разрешение на кризата да бъде съставено едно временно правителство, което след подписването на договора за мир да си подаде оставката. В състава на това правителство трябва да влязат представители на стария блок, които се ползували с доверие пред Съглашението. Това предложение е радикалният отговор на предложението на Ал. Стамболийски. В този кабинет според радикалите трябвало да фигурират имената на Ал. Стамболийски, Н. Цанов, А. Ляпчев, Кр. Пастухов, М. Маджаров, като те бъдат и новата делегация за Парижката конференция. Останалите членове на кабинета да се посочат от БЗНС и БРСДП. Целта на този политически ход трябва да бъде: да се покаже на народа, че се прави всичко, за да се въздействува на конференцията да направи поправка на несправедливостите към България; а пред победителите да покаже, че България желае приятелство със съглашенските сили и споразумение със съседите.⁵¹ Ал. Стамболийски не приема това предложение и заявява, че кабинет на левите партии (БЗНС, БРСДП и РП) би бил гаранция за горните цели без оглед на личностите, които биха влезли в него.⁵² После Стамболийски приема предложението на РП да образува национален кабинет, но желае в радикалското предложение да бъде направена корекция: от такъв кабинет да се изключи БРСДП, защото няма да участва в него, и Демократическата партия, защото БЗНС бил против сътрудничеството с нея. С това РП не се съгласява, защото в такъв случай кабинетът нямало да има национален облик.⁵³

След като се разбира, че и РП няма да участва в правителството, БЗНС решава да предложи на БРСДП образуване съвместен кабинет, като ѝ предостави четири министерски портфейла: на търговията, промишлеността и труда, на финансите, на железниците и на правосъдието, а също и председателството на Народното събрание.⁵⁴ БРСДП иска да запази Министерството на вътрешните работи, на промишлеността и труда, на финансите и на железниците. Но БЗНС настоява да разполага с Вътрешното министерство. Социалистите го искат под предлог, да имат гаранции, че ще се изпълни платформата, и да се продължи борбата против спекулата. Поради непримиримостта на БЗНС социалистите отстъпват по въпроса за МВР, но искат да се уговори начинът на управлението на това ведомство, „за да се премахне всяка възможност за злоупотреба“. Заедно с това те се стремят към Министерството на войната, „за да може да го реформира основно и да го турне на разположение на борбата против спекулата“. БЗНС не отстъпва и това министерство, не иска да разисква

и по въпросите на МВР. При това положение на 5 октомври преговорите са прекратени.⁵⁵

Останалите съглашенофилски буржоазни партии следят с безпокойство преговорите на Стамболийски. Без да възразяват на становището на РП за разрешаване на правителствената криза, те се боят от създаването на правителство на земеделци и социалисти. Във връзка с възможността да се формира такъв кабинет в „Мир“ пише: „Ако има прочее въпрос, който да се обсъжда, то е въпросът, желаят ли широките социалисти да вземат и по-нататък участие в управлението при един буржоазен строй или не желаят. Ако желаят, буржоазните партии би трябвало да се откажат от тяхната помощ, защото тя ще бъде едно признание от тяхна страна, че е далеч времето на социалистическото царство... Ако широките са искрени, ако те не мислят, че могат да изиграят земеделците, тогава трябва да предположим, че те са готови и за в бъдеще да служат на буржоазията.“⁵⁶

Буржоазните партии, особено Народната партия, полагат усилия да не се стигне до разбирателство между БЗНС и БРСДП за съвместно управление. Народната партия подстрекава БЗНС да потърси сближение с буржоазните партии, за да може 18 ОНС да даде буржоазно правителство, което да парира евентуално повторение на руския и унгарския опит и в България.⁵⁷ Тя хвали БЗНС, че „още задълго ще бъде най-важният политически фактор в страната“; обвинява БРСДП, че чрез искането на министерствата на вътрешните работи и на войната целела да изиграе БЗНС.⁵⁸

Народната партия желае в кабинета на Ал. Стамболийски да влязат представители на всички съглашенофилски партии, включително и на Демократическата. Тя отстоява разбиването новият кабинет да започне функционирането си след подписването на мирния договор.⁵⁹

След като Стамболийски не успява да състави „ляв“ кабинет поради прекомерните искания на БРСДП и отказа на РП, понеже няма необходимото мнозинство в Народното събрание, той търси помощта на буржоазните партии. И тъй като БЗНС по принцип е против сътрудничеството с ДП, остават само въпросът с Народната и Прогресивнолибералната партии. Тези партии приемат предложените условия. В кабинета на Ал. Стамболийски народняците заемат Министерството на външните работи, оглавено от М. Маджаров, и това на търговията, промишлеността и труда, възложено на Ат. Буров. ПЛП чрез Ст. Данев продължава да управлява Министерството на финансите. Два портфейла са оставени свободни с цел да бъде разширена коалицията. БЗНС все още се надява това да стане чрез привличане на социалисти или радикали. Но то не става и те са заети от представители на БЗНС.

ДП остава доволна, че в новото правителство не участва БРСДП и особено че е разпаднал „левият“ блок, че от БЗНС е откъсната РП, че в правителството участвуват, макар и само две буржоазни партии. Тя заявява, че не може да кредитира с доверието си новия кабинет и че ще определя по-нататъшното си поведение по първите му дела, ще подкрепя „всяко едно дело на правителството, което ще даде на страната силна власт, стремяща се да обезпечи реда и спокойствието, и власт, която ще се използва не за осъществяване на партийни

платформи, а за едни реформи, целещи общото, народното, не само класово благо. Там, дето правителството разумно ще строи — ще има нашата подкрепа, там и тогава, дето и когато ще руши само — ний ще бъдем неговии заклетии врагове.“⁶⁰ Така ДП оставя отворена врата за сътрудничество с правителството, ако то защитава буржоазния ред. Тя дори заявява, че е готова да даде двама свои представители за засилване групата на буржоазните партии в кабинета: Ал. Гиргинов и Гр. Василев.⁶¹ Ал. Стамболийски не се съгласява с това предложение на демократите, но поисква от тях парламентарна подкрепа. Ал. Малинов му заявява, че това ще каже ВПС на партията му.⁶²

Усилията на БЗНС да привлече и РП в помощ на кабинета продължават и след неговото образуване. При избора на председател на 18 ОНС БЗНС подкрепя кандидатурата на Н. Цанов, който действително е избран. Той се отказва обаче от доверието, защото парламентарната група на РП има такова решение.⁶³ После в радикалския печат това е квалифицирано като „шашарма“ и „фарс“.⁶⁴

- ¹ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 17, л. 54. Окръжно на секретариата на ДП, № 8, 8 март 1919.
- ² Пак там, а. е. 6, л. 1—6, Декларация на ВПС на ДП; Пряпорец, бр. 112, 22 март 1919.
- ³ Пак там.
- ⁴ Резолюция на пунктово събрание на ДП в с. Кьосе, Поповско, 25 май 1919. — Пряпорец, бр. 124, 7 юни 1919.
- ⁵ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 46, л. 13, Позив на ДП — Габрово.
- ⁶ Пак там.
- ⁷ Изборите. — Пряпорец, бр. 158, 19 юли 1919.
- ⁸ Позив на ЦБ на ДП. — Пак там, бр. 180, 14 авг. 1919.
- ⁹ Земеделският конгрес. — Пак там, бр. 123, 6 юни 1919; Личности и принципи. — Пак там, бр. 159, 21 юли 1919.
- ¹⁰ В Земеделския съюз. — Пак там, бр. 178, 6 авг. 1919.
- ¹¹ Още едно предупреждение. — Пак там, бр. 145, 3 юли 1919.
- ¹² ЦДИА, ф. 3000, оп. 1, а. е. 95, л. 8. Телеграма до М. Такев и др. от околийски парт. съвет, Ст. Загора, 28 юли 1919.
- ¹³ Белези и отрезвление. — Мир, бр. 5743, 4 юли 1919.
- ¹⁴ Възвание към българския народ от ЦБ на НП. — Пак там, бр. 5774, 11 авг. 1919.
- ¹⁵ Изявления на Т. Теодоров пред Я. Урбан. — Пак там, бр. 5704, 19 май 1919.
- ¹⁶ Демагогия. — Пак там, бр. 5773, 9 авг. 1919.
- ¹⁷ Кандидатите на НП в изборите. — Пак там, бр. 5771, 7 авг. 1919.
- ¹⁸ ЦДИА, ф. 568, оп. 1, а. с. 101, л. 7—11, Писмо на Харитина до Ив. Ев. Гешов в Париж, 20 авг. 1919.
- ¹⁹ С. П. Коалициите. — България, бр. 162, 7 юли 1919.
- ²⁰ ВИА, ф. 15, оп. 1, а. е. 1851, л. 51, Протокол № 3, Свиленград, 9 юни 1919.
- ²¹ Към нашите приятели — България, бр. 193, 18 юли 1919; До софийските граждани от ПЛП. — Пак там, бр. 213, 11 авг. 1919; Към урните. — Пак там, бр. 215, 13 авг. 1919.
- ²² Възвание към българския народ. — Пак там, бр. 218, 16 авг. 1919.
- ²³ Възвание към българските граждани от окр. бюро на ПЛП — София. — Пак там, бр. 217, 15 авг. 1919.
- ²⁴ БИА, ф. 15, оп. 1, а. е. 1849, л. 10, Възвание до избирателите от Търновска избират. колегия, 9 авг. 1919; л. 11, 15.
- ²⁵ Пак там, л. 9, Позив към избирателите от Ст. Загорока избир. колегия, 8 авг. 1919.
- ²⁶ Разрешителите в Земеделския съюз. Драгиев—Стамболийски. — Сила, 21 юли 1919, кн. 40, с. 15.
- ²⁷ БИА, ф. 15, оп. 1, а. е. 1851, л. 14, Протокол № 1 на град. бюро на ПЛП — Г. Оряховица, 3 авг. 1919.
- ²⁸ Към решителна борба. — Радикал, бр. 73, 2 апр. 1919.
- ²⁹ Тържество на демокрацията. — Радикал, бр. 119, 3 юни 1919; Изборите. — Радикал, бр. 127, 13 юни 1919.
- ³⁰ Пак там, бр. 154, 140, 156, 160, 1919.
- ³¹ Платформа на РП за изборите за 18 ОНС. — Пак там, бр. 167, 1 авг. 1919.
- ³² Сравни ЦДИА, ф. 493, оп. 1, а. е. 1, Програма на Радикално-Демократическата партия в България, приета от I учредителен конгрес.
- ³³ Писмо на Н. Цанов до избирателите от Видинската избир. колегия. — Радикал, бр. 177, 13 авг. 1919.
- ³⁴ Български граждани. — Пак там, бр. 179, 15 авг. 1919.
- ³⁵ Нашите кандидатни листи. — Пак там, бр. 174, 9 авг. 1919.
- ³⁶ Статистически годишник на Българското царство. V—XIV. 1913—1922. С., 1924, Разд. Политически и културен живот, 13, Законодателни избори, с. 58.

- ³⁷ П. Пенчев. Поуката от изборите за Радикалната партия. — Радикал, бр. 191, 30 авг. 1919.
- ³⁸ Нашият слаб успех. — Пак там, бр. 182, 19 авг. 1919; М. Влайков. Защо не успяхме да завладеем течението. — Пак там, бр. 197, 6 септ. 1919; П. Пенчев. Цит. ст.
- ³⁹ Излишна нервност. — Мир, бр. 5800, 11 ноем. 1919.
- ⁴⁰ С. Димитрова. БКП против десния опортюнизъм за единство на работническата класа (1917—1923). С., 1977, с. 180—182; Резолюция на ВПС на БРСДП по управлението на страната. — Народ, бр. 194, 2 септ. 1919.
- ⁴¹ Х. Христов. Нашият път и властта на народа. — Народ, бр. 197, 5 септ. 1919.
- ⁴² ЦК на БРСДП до ЦК на БКП, № 735, 7 септ. 1919. — Пак там, бр. 200, 9 септ. 1919.
- ⁴³ ЦК на БКП до ЦК на БРСДП. — Работнически вестник, бр. 55, 11 ноем. 1919.
- ⁴⁴ БКП в резолюции и решения. Т. 2. С., 1951, с. 50.
- ⁴⁵ Хр. Христов. Революционната криза в България през 1918—1919. С., 1957, с. 461; Стдн. 18 ОНС, I ИС, с. 4—5.
- ⁴⁶ Нашата тактика. — Радикал, бр. 194, 3 септ. 1919.
- ⁴⁷ Резолюция на ВПС на РП, 7 септ. 1919. — Пак там, бр. 201, 19 септ. 1919.
- ⁴⁸ Пак там.
- ⁴⁹ Към парламентарно управление. — Пак там, бр. 205, 16 септ. 1919.
- ⁵⁰ Развитието на кабинетната криза. — Пак там, бр. 219, 3 окт. 1919.
- ⁵¹ За едно временно разрешение на кризата. — Пак там, бр. 220, 4 окт. 1919.
- ⁵² Пак там.
- ⁵³ Ябълката на раздора между земеделци и широки. — Пак там, бр. 221, 6 окт. 1919.
- ⁵⁴ Развитието на министерската криза. — Пак там, бр. 219, 3 окт. 1919; 223, 7 окт. 1919, Развитието на министерската криза. — Пак там, бр. 223, 7 окт. 1919.
- ⁵⁵ Развитието на министерската криза. — Народ, бр. 223, 7 окт. 1919.
- ⁵⁶ Излишна нервност. — Мир, бр. 5800, 11 септ. 1919.
- ⁵⁷ Новото предложение. — Пак там, бр. 5817, 2 окт. 1919.
- ⁵⁸ Новият кабинет. — Пак там, бр. 5820, 6 окт. 1919.
- ⁵⁹ Министерската промяна. — Пак там, бр. 5822, 8 окт. 1919.
- ⁶⁰ Новият кабинет. — Пряпорец, бр. 224, 7 окт. 1919.
- ⁶¹ Попълване на кабинета. — Радикал, бр. 223, 8 окт. 1919.
- ⁶² Новият кабинет. — Пак там, бр. 222, 7 окт. 1919.
- ⁶³ Стдн. 18 ОНС, I ИС, с. 4—5.
- ⁶⁴ Дебютът на новото правителство. — Радикал, бр. 226, 11 окт. 1919.

IV. БОРБА ЗА ПОЗИЦИИ В МЕСТНОТО УПРАВЛЕНИЕ

След първите следвоенни парламентарни избори, подир които се създава парламентарно правителство, съгласно установената до войните практика остава да бъдат проведени избори за излъчване на органите на местното самоуправление: общински съвети, окръжни съвети и училищните настоятелства. Коалиционното правителство на Ал. Стамболийски се заема да изпълни тази задача. За 7 декември 1919 г. са насрочени общинските избори.

В тези избори съглашенофилските буржоазни партии участвуват от две отличаващи се една от друга позиции. Народната партия, макар и вече загубила ръководната роля в управлението, все още продължава да бъде управляваща. Такава партия е и тази на прогресистите. Другите две партии участвуват в тях като опозиционни.

Разглеждащите тук партии започват подготовката за изборите отдалеч. Предизборната подготовка на Народната партия протича в няколко посоки. Преди всичко тя съсредоточава усилията си към изработване и пропагандиране на общинската си програма. В това отношение са съставени и публикувани няколко документа. На 17 ноември е оповестена декларацията на Народната партия по жилищния въпрос. Тя отдава голямо значение на този проблем, защото след войната той става един от големите фактори за недоволство главно в големите градове. Нейните идеолози смятат, че ако дадат на жилищния въпрос някакво словесно разрешение, това ще съдействува за пресичане влиянието на комунистите тъкмо в по-големите градски средища.

С публикуваната декларация по жилищния въпрос НП заявява, че за трайно и радикално разрешаване на жилищната криза би трябвало да се задължат държавата, общините и индустриалците да строят жилища за своите работници и служители; да се насърчат със закон частното и кооперативното строителство, производството на строителни материали, осигуряване на евтин ипотечен кредит на нуждаещите се, които желаят да си строят жилища; да се отпускат с дългосрочно плащане дворни места. Временното облекчаване на жилищната криза НП вижда в съгъстяването на държавните учреждения, нормиране на наемите, създаване на помирителни комисии за уреждане взаимоотношенията между наемодатели и наематели, да се дадат добавки към заплатите на онези, чиито семейства живеят под наем.¹

Тази платформа не може да играе друга освен пропагандно-демагогска роля. Защото тя засяга в някои пунктове буржоазията (индустриална, търговска и банкерска). А тя няма намерение да изпълни съдържащите се в декларацията препоръки, дори и сама да управлява страната. В известен смисъл тази програма трябва да играе ролята на провокация. Защото чрез нея се хвърля вината върху правителството на Ал. Стамболийски (в което тя също участвува) като неспособно да разреши жилищната криза.

В самото навечерие на общинските избори е публикувана общинската програма на НП при следвоенните условия. Тази програма се покрива със схващанията на останалите две буржоазни партии — Прогресивнолиберална и Демократическа. Според нея, макар и да се отнася само до столицата, трите партии се обявяват „в защита на народното самоуправление и против класовото и съветското управление в Софийската община“, за общинска автономия, за референдум по важните въпроси на общинското управление. Те настояват да се приеме специален закон за столичната община, обещава се построяването на болници, общински аптеки, увеличаване броя на лекарите, а също и броя на ползващите безплатна медицинска помощ, благоустрояване на града. Щедри са обещанията по отношение на бедните граждани и за работниците. Програмата съдържа специален раздел, в който се казва: „Грижа и надзор на общинското управление по отношение хигиената на труда, на жилищата, на работниците и фабриките с оглед на работническото здраве. Грижи за работническите заплати в общинските предприятия. Намеса на общината за изглаждане конфликтите между работодатели и работници. Безплатна посредническа служба за безработни.“

За учебното дело се иска автономия на училищните настоятелства; учителите да се назначават чрез конкурсна система; на бедните ученици да се дават безплатни дрехи и учебници; да се увеличават училищните трапезарии.

В програмата се иска прехвърлянето на някои данъци върху общината (този върху сградите, акциза и др.), за да се увеличи нейният бюджет.²

Тази платформа е примерна. Аналогични на нея са съставените в цялата страна, особено в по-големите градове. Щедра на обещания, тя цели да неутрализира примамялната общинска програма на БКП. За селата е друго — там буржоазните партии и специално НП признават, че е периметър на БЗНС, особено когато в негови ръце фактически се намира властта.

Ръководството на ДП още в началото на ноември 1919 г. публикува окръжно, в което прокламира своите традиционни схващания за общинското самоуправление, когато тя се намира в опозиция. То заявява, че ДП се бори за пълна автономия на местните самоуправителни тела. По-специално демократите искат държавната власт да няма право да изменя гласуваните от общинските съвети и окръжните съвети бюджети; освен решения за заеми, концесии, отчуждаване имоти — нито едно друго решение да не подлежи на утвърждаване от централната власт; да се въведат нови общински данъци за увеличаване приходите на общините; да се въведе ценз за служителите в общините и окръзите; стабилизиране положението на служителите и т. н.³

В началото на 1919 г. Радикалната партия заявява, че годината ще бъде изпълнена с избори. Докато се намира на власт, тя настоява за провеждането на избори, за да бъдат обновени всички изборни институции. След като се отдръпва от управлението обаче, тя променя първоначално заетата позиция по този въпрос. Когато е обявено, че на 7 декември ще бъдат проведени общински избори, а в края на месеца такива за окръжни съвети, тя заявява, че правителството не спазвало

предписанията на специалните закони за такива избори, понеже пленниците още не се били върнали и се лишавали от участие в тях, че общинските тричленки и окръжните съвети още могли да се справят със задълженията си.⁴ Този опортюнизъм на РП се дължи на обстоятелството, че в много тричленки, съставени в края на войната или непосредствено след нея, участвуват и радикали. А при избори, в които РП ще бъде при това в опозиция, вероятността да намали участието си в управлението на общините е много голяма, особено в селата. По този въпрос РП застава на позициите на буржоазната опозиция, включително и либералните партии.

Но тъй като изборите и без РП щяха да станат, нейното ръководство набързо подготвя и публикува една изборна платформа за изборите в София, която трябва да служи като образец за изборна агитация във всички селища. В нея се издига традиционният лозунг за самоуправление на общините и по-специално създаването на специален закон за столичната община, гарантиращ нейната пълна автономия; на централната власт да се остави само правото на контрол над дейността на общинския съвет; определяне службите чрез съкращаване на формалностите до минимум; създаване кметства в някои столични квартали.

Във финансовата политика на общината се настоява за финансова автономия, въвеждане на данъци върху незастроените и недостатъчно застроени дворни места, общински данък върху луксозните увеселителни заведения, общински монопол на киното; електрическото осветление и трамвайният транспорт да останат в ръцете на общината.

Социалната и общинска политика са охарактеризирани с общи приказки за прехраната и отоплението на нуждаещите се, грижи за жилищните нужди чрез освобождаване на частни къщи, заети от военни учреждения, задължително сгъстяване на държавните учреждения, задължително самосгъстяване на обикновените граждани, специален жилищен съд; запазване на общинските места, задължаване собствениците да застрояват местата си особено в центъра; завършване на околоръстната железопътна линия; централна общинска занаятчийска работилница. Радикалите искат общинско социално законодателство, чрез което да бъдат създадени посредническо бюро за търсене на работа, общинска застраховка на работниците, помирително бюро за решаване споровете между работници и работодатели, общинска кухня за бедни граждани. Те искат и обещават благоустрояването на столицата и особени грижи за крайните квартали, достатъчно лечебни пунктове и аптеки.

И РП настоява за автономност на училищното настоятелство, възвръщане на заграбените училищни имоти, задължително обучение на децата, по-широко прилагане на трудовия принцип в обучението, създаване на общински народен театър.⁵

По примера и в духа на тази програма са съставени изборни платформи на радикалските организации в останалите селища в страната. Всички те синтезират основните принципи на РП, защищавани от нея още до войните.

Едно сравнение между изборните програми на четирите партии показва, че в основни линии те се покриват. Всички са разточителни

на обещания. Повече и по-конкретни са обещанията на радикалите. В сравнение с подобни довоенни програми сега в тях е отделено специално място на искания и обещания, адресирани до работниците с оглед осигуряването на търсения от цялата буржоазия класов мир.

Стреснати от неблагоприятните за буржоазията резултати от парламентарните избори и поучени от тях, почти всички буржоазни партии възприемат коалиционната тактика. Но тази тактика не може да се прилага тотално и безогледно. Защото две от партиите са управляващи, а останалите — опозиционни. При това четири от тези партии (либералните), макар и опозиционни, са свързани с военновременното управление на България. За да не се компрометират още повече, съгласнофилските буржоазни партии не могат да отидат на открит и официален компромис с техните остатъци. А между управляващите Народна и Прогресивнолиберална партии и Демократическата и Радикалната партии все още съществуват не само програмни и минимални идейни различия, но има и сериозни различия в тактическо отношение. Стратегически те обаче действуват в една посока — запазване на капиталистическия ред.

При формиране на изборната тактика на буржоазните партии инициативна роля изиграва Народната партия. Своята изборна тактика тя формулира така: „Там дето интересите на общината го налагат, допуска се да се работи в коалиция с една или няколко партии, при което подробностите ще се уговарят между самите бюра на партиите.“⁶ Към тази тактика се присъединяват Демократическата и Прогресивнолибералната партии. Народняци и прогресисти не желаят да участвуват в съвместна официална централна коалиция в изборите, бойки се да не разрушат окончателно и преждевременно крехката съкоалиция с БЗНС. А с ДП, която се намира в опозиция, още по-малко могат да си позволят да го сторят. Заради това трите партии дават воля на неограничените по състав местни изборни коалиции.

И действително на много места в страната са изградени изборни коалиции. Тон и пример дават буржоазните партии в столицата. Тук е изградена групировка между Народната, Прогресивнолибералната и Демократическата партии, които, както се каза, излизат и с обща изборна платформа. В Плевен е съставена много широка коалиция между споменатите три партии, РП и даже НЛП — генадиевисти и БЗНС.⁷ В Кюстендил обединяват усилията си народняци, демократи, прогресисти и радикали, плюс подофицерското, хлебарското, касапското и кожухарското дружества; във Враца — НП, ПЛП и РП; в Берковица — ДП, НП, ПЛП, РП и някои земеделци; в Ст. Загора — ДП, НП, ПЛП и РП,⁸ в Пловдив — ДП, ПЛП, НП, РП и земеделци; във Варна — ДП, НП, ПЛП и РП и т. н.⁹

Страхът от почервяването на общинските съвети особено в градовете лежи в основата на сътрудничеството между буржоазните партии в общинските избори. Впрочем това много добре е изяснено във в. „България“: „Общата идея, която тоя път улесни коалирането на повечето партии изградовете, е идеята за една надкласова и легална политика; за повдигане и процъфтяване на нашите общини чрез задружнителни усилия на всички елементи на законността, порядъка и еволюционния процес. Касае се да се посрещнат и удовлетворят по сигурни

пътища на зрелите и крещящи нужди на нашите градове и села и да се предотврати опасността, която представят тесняшките усилия и проповеди за превръщане на общините в болшевишки гнезда — в разсадници на социалната анархия — писа органът на ПЛП. — Този е големият лозунг, в името на който според местните условия се постигна коалирането между партиите на реда и мирното еволюционно развитие.¹⁰

Там, дето са образувани коалиции, партиите провеждат съвместни събрания, излизат със съвместни платформи, съставят общи изборни листи. В коалиционната листа в София например участвуват 10 търговци, четирима адвокати, трима инженери, трима журналисти и по един индустриалец, работник, лекар, запасен офицер, пенсионер, бивш железничар, финансист, комисонер и професор.¹¹ Тази листа е наречена „листа на съюзеното гражданство“. Трите партии публикуват освен обща платформа и общ призив към софийските избиратели, за да ги молят да гласуват за тях.¹²

Не навсякъде обаче са образувани коалиции между съгласнофилските буржоазни партии. В изборите те следват, общо взето, еднаква, обща линия.

В отличие от тях Радикалната партия решава да участвува самостоятелно в изборите. Затова нейното ръководство се обявява против коалицията на „съюзеното гражданство“ в София и на други места. В навечернето на изборите РП се обръща към „безимотни и малоимотни“ столичани с призив да не гласуват „за ония партии, които имат за принцип да потискат слабите и да се грижат за своите собствени интереси... нито за потисниците от дясно, нито за анархистите от ляво“, а да дадат гласовете само на нейните кандидати.¹³

Независимо от препоръките на ИК на РП за самостоятелно действие на много места са сключени коалиции с други партии — НП, ПЛП, ДП, БРСДП и даже и с БКП.

Общинските избори са проведени на определената дата — 7 декември 1919 г. В тях БЗНС спечелва 8717 мандата, БКП — 2140, ДП — 1426, НП — 1215, ПЛП — 496, РП — 522. В по-голямата част от селата земеделците вземат в ръцете си управлението на общините.¹⁴ В много градове, като Варна, Плевен, Пловдив, Русе, Лом и другаде, БКП става управляващ фактор.¹⁵ Буржоазните партии обаче запазват своето влияние в такива общини като Софийската, Врачанската и др. Коалициите им дават възможност да спечелят определено число мандати. Така народняците от коалицията с ДП и ПЛП получават 79 съветници, от тази с ДП и РП — 90, от коалицията с ПЛП — 38, с ДП — 72, с БРСДП — осем, с ЛП и ПЛП — шест, с ЛП и НДП-Г — осем. Демократическата партия спечелва коалиция с РП — пет мандата, с РП и ПЛП — два, с БРСДП — 11. Коалицията на ПЛП с НП и ДП дава 73 мандата, с БРСДП и РП — два с БКП и БРСДП — 11. В съдружие с БКП и БРСДП радикалите печелят шест мандата, с БРСДП — пет и т. н.¹⁶

Буржоазните партии претърпяват поражение и в тези избори. Общо четирите интересувачи ни спечелват 3659 мандата. Това представлява около 2,4 пъти по-малко от мандатите на БЗНС и само около 0,7 пъти повече от тези на БКП.

Стратегът на буржоазията — Народната партия, вижда добре, че селата са почти под пълния контрол на БЗНС. В градовете като голяма сила се изявява БКП. При това положение нейното ръководство прави важни изводи с оглед на бъдещата тактика на цялата буржоазия. Като крайности в политическия живот на страната народняците считат БЗНС и БКП, а всички останали партии били междинни. Те добре разбират, че между тези две партии в момента не е възможно споразумение за съвместни действия, успокояват се от това и препоръчват „междинните партии“ като помирител между политическите крайности в страната, т. е. отстояват разбирането, че буржоазията трябва да продължава да участва в управлението. Народната партия теоретизира, че БЗНС би сторил грешка, ако вземе акт от тези избори и се ориентира към самостоятелно завземане на цялата власт, защото то би било равнозначно на катастрофа — точно такава катастрофа за буржоазията, каквато биха причинили комунистите, ако дойдат на власт. „Не може град без село, нито село без град — писа в. „Мир“. — Нека всички наши грижи бъдат устремени към тая единичка цел — да се намери формулата на помириенето и съгласуването.“¹⁷

Следователно линията, която трябва да следва по-нататък буржоазията, се очертава така: да се положат усилия за стягане редовете на буржоазните партии и другите буржоазни политически фактори, да се действа за сплотяване на целия буржоазен фронт и да не се допусне БКП и БЗНС да обединят своите усилия за съвместна политическа дейност и съвместно управление. С това са съгласни трите изследвани тук буржоазни партии.

И все пак главната опасност сега буржоазните партии виждат не в управлението на БЗНС, а в комунистическото движение.¹⁸

Когато се разглежда участието на буржоазните партии в общинските избори от 7 декември 1919 г., необходимо е да се подчертае следното многозначително обстоятелство. БЗНС управлява в съюз с НП и ПЛП, а неговите съюзници не само не действуват в съюз с него в изборите; не само не действуват самостоятелно, както в изборите от 17 август. Те сключват политически съюзи с опозиционните на правителството партии, особено с Демократическата и Радикалната. Това несъмнено се отразява неблагоприятно върху цялостното функциониране на коалицията.

В общинските избори от 7 декември се полага началото на консолидационните процеси на буржоазния политически фронт след войната. Наистина това е само начало. Все още не са избистрени формите и средствата за тяхното реализиране. Но по-нататък това начало щеше да се развие не само в теоретическо и тактическо, но и в практическо отношение.

* * *

Следващото сражение, в което буржоазните партии хвърлят сили за запазване на позициите си, са първите следвоенни избори за окръжни съвети. След неколkokратно отлагане те са насрочени за 25 януари 1920 г. — в разгара на голямата Транспортна стачка.

Поради стачката, съществуващото военно положение в страната и усилената цензура Демократическата партия предлага изборите да бъдат отложени. Тя се опасява, че те ще бъдат използвани за установяване на диктатура (зеделелска или комунистическа) в България.¹⁹ С това са съгласни и другите буржоазни партии.

Грижите на всички буржоазни партии са свързани със смазването на Транспортната стачка.²⁰ Пък и поука от току-що приключилите общински избори говори, че независимо от желанията им това, което БЗНС решава, ще стане. Затова те се помиряват с обстоятелството, че те ще се проведат и макар и неохотно, вземат участие в тях.

За провеждането на тези избори буржоазните партии не създават никакъв нарочен изборен апарат. Те не развиват и никаква особена дейност. Макар и с по-малко шум е повторено онова, което е сторено в общинските избори. Ръководството на Народната партия в София издава позив, с който призовава към ред и спокойствие, за да може да се проведат необходимите реформи за успокояване на недоволстващите народни маси.²¹ Подобни позиви са издадени във всички окръзи.

Демократическата партия разработва разгърнатa платформа, в която се иска окръжните съвети да бъдат не класови или съветски тела“, а да имат народен облик, да са с пълна автономия и пълно разгръщане на службите, като държавната власт има само право на контрол върху тяхната дейност. Демократите обещават окръжните съвети да оказват най-широка подкрепа на земеделието, да го модернизират; да се построят и осигурят училищни сгради и основни училища навред; трапезарии при училищата и вечерни курсове за възрастните неграмотни; безплатни лекарства за бедното население, увеличаване броя на лекарите и санитарния персонал; планиране и водоснабдяване на всички селища; създаване на кооперации за електроенергия, увеличаване финансовите права на окръзите и др.²²

Радикалната партия не е съгласна с провеждането на изборите, но и тя отива към тях с надеждата, че ще може да привлече на своя страна поне част от последователите на БКП и особено на БРСДП, които са разочаровани от тях поради създадените от Транспортната стачка трудности.²³ Нейната платформа не се различава в основата си от тази на Демократическата партия.

И в платформите на буржоазните партии в изборите за окръжни съвети се съдържат схващанията на тези партии за ролята на тези съвети при условия, когато те са отхвърлени на заден план не само по отношение на управлението, но и като опозиционни сили. В настоящията за осигуряване на никога не съществувалата по-рано, когато те са държали юздите на управлението, пълна автономия на окръжните съвети буржоазните партии разчитат да се окопаят в тях, след като буржоазията фактически е изпуснала централната власт.

Възприетата в общинските избори тактика е приложено и в тези избори. Като не е изградена централна официална междупартийна коалиция между четирите разглеждани тук партии, на места са създадени най-разнообразни коалиционни комбинации. Характерно е, че в тези избори те се изграждат между най-много три от интересуващите ги партии, че в никоя не участвуват катастрофаджийските либерални пар-

тии и че във всички като инициатор и партньор участва неизбежно Народната партия.

Изборите са проведени на 25 януари 1925 г. Най-добре се подготвя за тях БЗНС, защото е главна управляваща партия. Големи изборни усилия полага и БКП, макар че е много заангажирана със стачката. В изборите са получени следните резултати: за БЗНС са подадени 305 800 гласа, БКП — 134 889, БРСДП — 50 270, РП — 31 756, ДП — 61 637, НП — 45 753, ПЛП — 17 110, НЛП-Г — 19 206, НЛП-П — 9888, ЛП — 1836, МЛП — 172.²⁴

От тези цифри се вижда, че влиянието и силата на БЗНС, както и тази на БКП продължават да растат. Те повтарят декемврийския си изборен успех. В сравнение с изборните резултати от август 1919 г. подадените за тях гласове са значително увеличени: за БЗНС със 129 519 гласа, а за БКП — с 15 494. За всички буржоазни партии (с изключение на генадиевистите) подадените в тези избори гласове са намалени: за ДП — с 5316 гласа, за НП — с 12 246 гласа, макар че е управляваща, за ПЛП — с 20 068 и за РП с 2130 гласа. На преден план излизат значителната изборна загуба на управляващите буржоазни партии — народняци и прогресисти, докато за опозиционните демократи и радикали загубите са относително по-малки.

Независимо че основното количество гласове са получени чрез самостоятелно участие в тях на отделните партии, една част от гласовете за буржоазните партии — 74 766 гласа, са получени от партийни коалиции. От тях 56 655 гласа се падат на съглашенофилските буржоазни партии, включително и Радикалната, разпределени, както следва: народняци, демократи и прогресисти — 15 502, народняци, демократи и радикали — 22 674, народняци и прогресисти — 15 747, народняци и демократи — 2731.²⁵ В коалиция с демократите радикалите получават 1489 гласа във Врачански окръг, 3591 в Сливенско, 561 в Петрички окръг, а в коалиция с народняци, прогресисти и демократи — 3360 в Старозагорски окръг, 3748 в Шуменски и 889 в Търновски.²⁶

Анализът на съставените буржоазни коалиции на интересоващите ни партии разкриват няколко характерни тенденции. Първо, че Народната партия е конструктор на всички изградени местни коалиции; второ, че Радикалната партия не участва в никаква местна коалиция, в която участвуват прогресистите; трето, че не е изградена нито една коалиция между опозиционните демократи и радикали; четвърто, че нито една от съглашенофилските партии в тези избори не участва в коалиция с либералските групи.

Съвсем очевиден става безспорният факт, че нито чрез самостоятелно действие, нито по пътя на местните коалиции буржоазните партии могат да запазят бързо изплъзващата се изпод краката им почва. Те се намират в политическа и тактическа безизходица.

- ¹ Декларация на НП по жилищния въпрос. — Мир, бр. 5855, 17 ноем. 1919.
- ² Платформа за общинските избори на 7 декември в София на градските бюра на НП, ДП и ПЛП. — Мир, 5870, 5 дек. 1919.
- ³ Окръжно на ЦБ на ДП № 15, 17 ноем. 1919 за общинските избори и училищните настоятелства. — Пряпорец, бр. 261, 20 ноем. 1919.
- ⁴ Прибързани избори. — Радикал, бр. 246, 4 ноем. 1919.
- ⁵ Платформа за избори на софийски общински съветници от настоятелството на РП в София. — Радикал, бр. 263, 25 ноем. 1919.
- ⁶ Окръжно № 2564, 7 ноем. 1919 г. на ЦБ на НП. — Мир, бр. 5849, 10 ноем. 1919.
- ⁷ Позив към софийските избиратели. — Пак там, бр. 5870, 5 дек. 1919. Пряпорец, бр. 274, 6 дек. 1919; България, бр. 18, 6 дек. 1919.
- ⁸ България, бр. 16, 4 дек. 1919; бр. 17, 5 дек. 1919; бр. 18, 6 дек. 1919.
- ⁹ Пряпорец, бр. 259, 18 ноем. 1919.
- ¹⁰ Коалициите. — България, бр. 16, 4 дек. 1919.
- ¹¹ Листа на съюзеното гражданство в изборите за общински съветници в София. — Пряпорец, бр. 274, 6 дек. 1919.
- ¹² Позив към софийските избиратели... — Пряпорец, бр. 274, 6 дек. 1919.
- ¹³ Платформата на съюзеното гражданство. — Радикал, бр. 272, 6 дек. 1919.
- ¹⁴ Резултати от изборите. — Мир, бр. 5883, 20 дек. 1919.
- ¹⁵ Общинската политика на БКП 1891—1944. С., 1974, с. 118 и сл.
- ¹⁶ Резултати от изборите. — Мир, бр. 5883, 20 дек. 1919.
- ¹⁷ Изостряне на борбите. — Пак там, бр. 5874, 10 дек. 1919.
- ¹⁸ Изборите. — България, бр. 20, 9 дек. 1919.
- ¹⁹ Предстоящите избори. — Пряпорец, бр. 6, 10 ян. 1920.
- ²⁰ В. Георгиев. Буржоазията и транспортната стачка 1919—1920 г. — Известия на ИИБКП, Т. 41, с. 51—93.
- ²¹ Позив на НП — София към избирателите. — Мир, бр. 6908, 24 ян. 1920.
- ²² Платформата на ДП за изборите за окръжни съветници. — Пряпорец, бр. 12, 17 ян. 1920.
- ²³ Предстоящите избори. — Радикал, бр. 9, 15 ян. 1920. Нека изпълним дълга си. — бр. 7, 13 ян. 1920. Комунистите и окръжните съвети. — Пак там, бр. 16, 24 ян. 1920.
- ²⁴ НАБАН, ф. 44, оп. 1, а. е. 83, л. 1—2, Разпределение на получените гласове по кандидатни листи при изборите за окръжни съветници на 25 ян. 1920. (Заверен препис от официалното сведение на МВР).
- ²⁵ Пак там.
- ²⁶ Пак там.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Буржоазните партии в България, включително и „съглашенофилските“, са заварени от следвоенните условия неподготвени в организационно, идейно, програмно и тактическо отношение. В самия край на войната „съглашенофилските“ буржоазни партии се ангажират с управлението на страната. Като отдават голямо значение на административната власт, те посвещават много сили на изграждането на общ национален политически фронт на т. нар. партии на реда, както за да отбият опасността за буржоазния строй, така и за да осуетят едно неоправимо тежко наказание на България от Съглашението. Тази политика дава възможност на разглежданите тук партии да осигурят на буржоазията до известна степен организирано отстъпление, като не допуснат изграждането на евентуално единodefствие на силите, които в някаква степен засягат нейните интереси.

Сериозни усилия полагат ръководствата на четирите партии за възстановяване на организационната система на всяка от тях. Макар и с не еднакви темпове и размах от края на 1918 до средата на следващата година, в основни линии всички „съглашенофилски“ буржоазни партии са организационно възстановени. Този процес има организиран характер. До края на разглеждания период обаче нито една от тях не се заема да постави на основна преоценка нито идейните, нито програмните, нито организационните си принципи. Във всички главна роля продължават да играят довоенните кадри.

В острите социални и политически борби буржоазният политически фактор постепенно, но бързо е изтласкан от ръководните си позиции. „Съглашенофилските“ буржоазни партии трудно се помиряват с второстепенната и третостепенната им роля в политическия живот на страната. Всички започват да търсят изход от това положение. Но над тях продължават да тегнат довоенните традиции и партизанщината. Затова до края на разглеждания период те не успяват да намерят общосъгласувана политическа линия.

При следвоенните условия „съглашенофилските“ буржоазни партии поставят плахо начало на известно усъвършенствуване на организационната структура. Като нейни нови елементи се появяват окръжните партийни съвети, първите професионални, женски, младежки, кооперативни групи. Повече по силата на обществено-политическата конюнктура, отколкото като дълбоко осъзната необходимост възникват някои елементи и моменти в програмните схващания на четирите партии, които са адресирани преди всичко към укротяване на разрастващата се вълна на социално и политическо недоволство, към спечелване благоволенията на победителите от Съглашението. Нито една от тези партии обаче не се заема с практическото допълване и усъвършенствуване на своята програма и на своя устав.

Между Демократическата, Народната и Прогресивнолибералната партии, от една страна, и Радикалната партия, от друга, съществуват значителни програмни и идейни различия. Докато първите се придържат само към деклариране на необходимостта от провеждането на някои най-незначителни отстъпки на народните маси, Радикалната партия се обявява за провеждането на някои по-значителни демократични реформи в рамките на Търновската конституция. Активно пропагандира тя и необходимостта от премахването на монархическата форма на държавно управление и заменянето ѝ с републиканска, без обаче да държи за незабавни практически стъпки за осъществяване на това си искане.

През разглеждания период съдбата на България се решава в голяма степен от Съглашението. При тези условия четирите партии се придържат към линия на спечелване на неговото благоволение и към неговото омилоствивяване по отношение на победена България. По отношение на балканските съюзнici на Антантата всички партии следват линии на подобряване на отношенията с тях. Различия има по пътищата за решаване на националния въпрос. Докато буржоазните партии разчитат на правотата на българската кауза и на благоволението на Съглашението за обединяването на българските земи, Радикалната партия продължава да залага на федералния път като средство за справедливо решаване на националния въпрос на Балканите. В основата на нейното евентуално изграждане се поставя принципът на самоопределение на народностите.

Тромави, трудно повратливи се оказват „съглашенофилските“ буржоазни партии и в тактическо отношение. Стреснати от националния програм и уплашени от надигащата се революционна опасност за капиталистическия ред, те трудно съчетават партийните със социалните и националните интереси. Провалието на усилията за национално обединение и перипетиите около наказването на България от Съглашението карат традиционните буржоазни партии да се стремят към изграждането на национално политическо единство. В същото време силно разрастващото се революционно движение ги кара да търсят това единство само на класова стратегическа основа. Напористата и резултатна намеса на БЗСН в спора за властта още повече разстройва „съглашенофилските“ буржоазни партии, целия буржоазен политически фронт. Затова социалните, класовите интереси на буржоазията излизат на преден план, заемат доминиращо положение в тяхната дейност още преди подписването на Ньойския договор, т. е. преди озаконяването на националната катастрофа. Оказва се, че и за „съглашенофилските“ буржоазни партии общонационалните проблеми имат по-малко подчинено значение в сравнение с общокласовите. Смазани национално от съглашенците победители, те в същото време действуват в съюз с тях против революционното движение. Това противоречие дълго време щеше да тегне над целия буржоазен политически фронт в България.